

**Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Privatinės teisės katedra**

Arvydo Katkaus
V kurso, darbo ir socialinės teisės
studijų šakos studento

Magistro darbas

**Antrosios pakopos pensijų fondų teisinis reguliavimas bei problemos: Lietuva ir
Estija**

Vadovas: doc. dr. Vida Petrylaitė
Recenzentas: lekt. Simona Cirtautaitė-Kaminskienė

Vilnius
2023

ANOTACIJA IR PAGRINDINIAI ŽODŽIAI

Šiame magistro darbe analizuojamas ir lyginamas Lietuvos Respublikos bei Estijos Respublikos pensijų kaupimo fondų sistemos teisinis reglamentavimas, nustatant esmines aktualias problemas. Įsigilinama į pensijų kaupimo pakopų veikimo mechanizmą, išskiriami modelių panašumai ir skirtumai bei jų priežastys. Detaliai išnagrinėjama antrosios pakopos pensijų fondų ir jų valdymo įmonių veikla, identifikuojamos jų veiklos teisinės aplinkybės. Taip pat nuodugniai ištiriamos pensijų kaupimo dalyvių teisės ir pareigos, aptariami pagrindiniai skirtumai, išskiriamos esminės problemos ir galimi jų sprendimo būdai.

Pagrindiniai žodžiai: Pensija, pensijų pakopos, pensijų fondai, pensijų sistema, valdymo įmonė, pensijų kaupimo dalyviai, pensijų turtas, antroji pakopa

This master's thesis is an analysis and comparison of the legal regulation of the pension fund systems in the Republic of Lithuania and the Republic of Estonia, identifying the key issues at stake. A deep look into the mechanism of operation of the pension pillars is taken while identifying the similarities and differences between the models and its reasoning. The activities of second and third pillar pension fund management companies are examined, also the legal context in which they operate is identified. Also, in-depth research on the rights and obligations of pension scheme members is being concluded, discussing the main differences while identifying the key problems and possible solutions.

Keywords: pension, pension pillars, pension funds, pension system, pension fund management company, pension scheme members, pension assets, second pillar

TURINYS

IŽANGA	2
1. Senatvės pensijų sistema Lietuvoje ir Estijoje	4
1.1. Pirmoji pensijų pakopa	10
1.2. Antroji pensijų pakopa	14
1.3. Trečioji pensijų pakopa	20
2. Pensijų kaupimo fondų ir jų valdymo įmonių ypatumai Lietuvoje ir Estijoje	23
2.1. Pensijų kaupimo bendrovių licencijavimas ir priežiūra	24
2.2. Pensijų kaupimo bendrovių teisės ir pareigos	27
3. Pensijų kaupimo fondų dalyvių teisės Lietuvoje ir Estijoje	31
3.1. Pensijų kaupimo antrojoje pakopoje inicijavimas	32
3.2. Pensijų kaupimo fondo keitimas	35
3.3. Galimybė sustabdyti arba nutraukti kaupimą antrojoje pakopoje	37
3.4. Sukauptų lėšų išmokėjimo problematika	40
IŠVADOS	43
ŠALTINIŲ SĄRAŠAS	45
SANTRAUKA	51
SUMMARY	52

ĮŽANGA

Darbo temos aktualumas. Senatvės pensijų sistemą galima charakterizuoti kaip vieną sudėtingiausių valstybės mechanizmų, apimančią didžiąją visuomenės dalį ir atitinkamai sukuriantį svarbią įtaką valstybės biudžeto, darbo rinkos, žmogaus teisių ir kitose srityse. Abi lyginamos valstybės nuo nepriklausomybės atkūrimo įgyvendino pensijų reformas, kurių pagrindu teisiškai reglamentuota privačių pensijų kaupimo fondų ir jų valdymo įmonių veikla, o tai kelia papildomus iššūkius ekonominio nestabilumo ir krizinių situacijų laikotarpiais – privatusis sektorius, teikdamas savo paslaugas, visada sieks užtikrinti veiklos pelningumą, todėl gali atsirasti tiesioginė įtaka pensijų kaupimo sistemos efektyvumui, pavyzdžiui, esant poreikiui padidinti privačių pensijų fondų administracinius kaštus, atitinkamai gali mažėti pensijų kaupimo dalyvių sukauptas turto dydis ir panašiai. Lietuvai ir Estijai aktualios panašios demografinės problemos – populiacija yra ne tik mažėjanti, bet ir senėjanti, o šie veiksniai stipriai įtakoja senatvės pensijų sistemos stabilumą ir tvarumą. Reikia pripažinti, jog pensijų kaupimo sistema pirmiausiai turi būti patikima, tam, kad joje kiek įmanoma ilgiau dalyvautų kuo daugiau asmenų. Tačiau natūralu, jog visuomenės pasitikėjimą įgaus tik tokia sistema, kuri bus universali, pritaikyta prie šiuolaikinių problemų konteksto, taip pat – aktuali visuomenės poreikiams. Kol Lietuvoje vis labiau jaučiama auganti pilietinė valia turėti galimybę ne tik laikinai sustabdyti, bet ir apskritai nutraukti pensijų kaupimą, Estija 2021 m., be kita ko, įgyvendino antrosios pensijų kaupimo pakopos pakeitimus, kai jos pagrindu įgyvendintų vienas iš kontraversiškesnių sprendimų – galimybė visiškai nutraukti kaupimą antrojoje pakopoje. Toks teisinis reguliavimas Estijoje lėmė plačias diskusijas, šiuos pokyčius Estijos Respublikos Prezidento teikimu vertino ir Estijos Respublikos Aukščiausiasis Teismas. Verta pažymėti ir tai, jog 2023 m. balandžio 13 d. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas priėmė sprendimą išsiaiškinti, ar pensijų kaupimo teisinis reguliavimas, kai nėra numatytas vienas iš pensijų kaupimo pabaigos būdų – pensijų kaupimo nutraukimas, neprieštarauja Konstitucijai. Todėl detalaus Lietuvos ir Estijos teisinio reguliavimo tyrimo pagrindu pasiektos išvados neabejotinai bus aktualios ne tik pensijų kaupimo dalyviams, bet ir pensijų fondus valdančioms įmonėms, taip pat jų veiklą reguliuojančiam įstatymų leidėjui.

Darbo tikslas. Atskleisti dviejų Baltijos valstybių senatvės pensijų fondų sistemų esmines problemas bei pasiūlyti teisinio reglamentavimo pataisas, kurias tinkamai pritaikius būtų pasiekta reali nauda.

Darbo uždaviniai.

- 1) Ištirti senatvės pensijų kaupimo sistemas ir išskirti kaupimo pakopų panašumus ir skirtumus;
- 2) Atskleisti pensijų kaupimo bendrovių bei jų steigiamų ir valdomų pensijų kaupimo fondų specifiką, teises ir pareigas;
- 3) Išnagrinėti ir palyginti abiejų valstybių pensijų kaupimo dalyvių teises ir asmeninę įtaką kaupimo procesui pensijų fonduose.

Darbo objektas. Šio tyrimo objektas yra Lietuvos ir Estijos senatvės pensijų sistemų teisinis reguliavimas.

Darbo tyrimo metodai.

- 1) Teleologinis – aiškinama dviejų valstybių įstatymų leidėjų intencija, ketinimai ir siekiai;
- 2) Lyginamasis – analizuojami ir svarstomi sistemų panašumai bei skirtumai, taip pat lyginamas suderinamumas su tarptautiniais teisės aktais;
- 3) Loginis – pateikiami argumentuoti pasiūlymai, siekiant patobulinti konkrečias pensijų sistemos sritis;
- 4) Apibendrinamasis – pateikiamos tarpinės ir galutinės išvados.

Darbo originalumas. Nors Lietuva ir Estija turi daug panašumų istoriniame, demografiniame, geografiniame ir kituose kontekstuose, socialinės apsaugos sritis, o ypač – senatvės pensijų kaupimo sistema, Lietuvos moksle Estijos atžvilgiu yra beveik netyrinėta. Todėl, siekiant praturtinti Lietuvos mokslinių tyrimų bazę, tobulinti ir užtikrinti efektyvų Lietuvos senatvės pensijų teisinį reguliavimą, būtina šią spragą užpildyti išsamiau pensijų sistemų palyginimu. Konkrečiai išskirtos abiejų valstybių sistemų sudėtinės dalys, jų panašumai ir skirtumai bei aktualios problemos padės įsigilinti į lyginamų valstybių taikomą trijų pakopų pensijų sistemos veikimo mechanizmą ir suteiks pagrindo priimti tinkamus ateities sprendimus socialinės apsaugos srityje.

Svarbiausi darbo šaltiniai. Didžiausią reikšmę šiam tyrimui turėjo nacionaliniai Lietuvos ir Estijos teisės aktai: Lietuvos Respublikos Konstitucija, Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymas, Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymas, Lietuvos Respublikos pensijų kaupimo įstatymas, Lietuvos Respublikos papildomo savanoriško pensijų kaupimo įstatymas, Estijos Respublikos Konstitucija, Estijos Respublikos valstybinės pensijos draudimo įstatymas, Estijos Respublikos kaupiamųjų pensijų įstatymas, Estijos Respublikos investicinių fondų įstatymas. Svarbų indėlį turi Estijos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. spalio 20 d. nutarimas, taip pat keli Lietuvos Konstitucinio Teismo nutarimai.

1. Senatvės pensijų sistema Lietuvoje ir Estijoje

Senatvės pensijos – tai pagrindinė pensininkų pajamų dalis, o didžiajai daliai žmonių apsirūpinimas pakankama pensija lemia esminį skirtumą tarp patogios senatvės ir skurdo (Europos Parlamento ir Tarybos Reglamentas (ES) Nr. 2019/1238). Senatvės pensijos gavimas yra būtina sąlyga siekiant pasinaudoti Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijoje numatytais pagrindinėmis teisėmis, įskaitant 25 straipsnį dėl pagyvenusių žmonių teisių, kuriame teigiama, jog ES pripažįsta bei gerbia pagyvenusių žmonių teisę gyventi oriai ir nepriklausomai bei dalyvauti visuomeniniame ir kultūriniame gyvenime (Europos Parlamento ir Tarybos Reglamentas (ES) Nr. 2019/1238). Pagrindinių teisių chartijos 34 straipsnyje įtvirtintos papildomos socialinės apsaugos ir socialinės paramos nuostatos, kuriose, be kita ko, išreikšta visų teisė gauti socialinio draudimo pašalpas, taip pat socialinę apsaugą suteikiančias paslaugas motinystės, ligos, nelaimingo atsitikimo darbe, išlaikymo ar senatvės atvejais, taip pat netekus darbo.

„Asmens konstitucinė teisė įstatymų numatytais atvejais gauti senatvės pensiją yra viena svarbiausių socialinių teisių“ (Lietuvos Konstitucinio Teismo 2020 m. vasario 10 d. nutarimas). Lietuvos Respublikos Konstitucijoje tiesiogiai įtvirtinti tokie socialinės apsaugos teisės principai: Konstitucijos 23 straipsnyje įtvirtintas nuosavybės teisių apsaugos principas, 29 straipsnis garantuoja visų asmenų lygybę nepaisant lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų pagrindu, o 29 straipsnis garantuoja visų asmenų lygybę nepaisant lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų pagrindu, taip pat, iš Konstitucijos kyla poreikių atspindėjimo principas (Petrylaitė, V., 2012, p. 23). Papildomai, 48 straipsnis nustato kiekvieno žmogaus teisę į socialinę apsaugą nedarbo atveju, taip pat numato galimybę laisvai pasirinkti darbą bei verslą (Lietuvos Respublikos Konstitucija, 1992).

Konstitucijoje yra įtvirtinta Lietuvos valstybės socialinė orientacija, kuri įpareigoja valstybę paisyti pensijų ir kitų socialinio ir (ar) materialinio pobūdžio garantijų, kylančių iš Lietuvos Konstitucijos 52 straipsnio (Lietuvos Konstitucinio Teismo 2012 m. birželio 29 d. nutarimas). Socialinė orientacija taip pat įpareigoja valstybę kurti tokią socialinio aprūpinimo sistemą, kuri padėtų išlaikyti asmens orumą atitinkančias gyvenimo sąlygas. Naudodamasis plačia diskrecija pasirinkti pensijų sistemą įstatymų leidejas gali nustatyti įvairius Lietuvos Konstitucijos 52 straipsnyje garantuojamų senatvės pensijų sistemos modelius, be kita ko, grindžiamus senatvės pensijoms mokėti reikiamų lėšų surinkimu iš dirbančių asmenų pajamų arba būsimoms senatvės pensijoms skirtų lėšų kaupimu

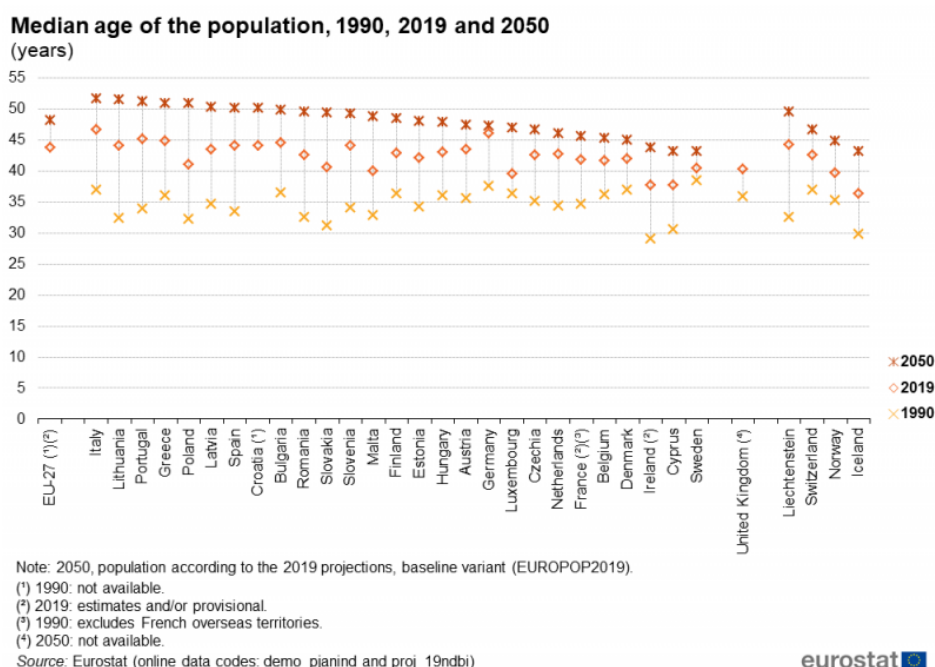
specialiuose pensijų fonduose, taip pat šių modelių derinimu (Lietuvos Konstitucinio Teismo 2020 m. vasario 10 d. nutarimas). Įstatymu nustatydamas senatvės pensijų sistemos modelį, įskaitant senatvės pensijos amžių, pensijos skyrimo ir mokėjimo pagrindus, sąlygas, dydžius, įstatymų leidėjas privalo paisyti iš Konstitucijos 52 straipsnio kylančių reikalavimų, konstitucinio socialinės darnos imperatyvo, teisingumo, protingumo, proporcingumo principų. Lietuvos Konstitucinis Teismas yra pabrėžęs, jog tų visuomenės narių socialiniam aprūpinimui, kurie dėl įvairių priežasčių negali gauti pakankamai pajamų, yra pripažįstamas konstitucinės vertybės statusas (Lietuvos Konstitucinio Teismo 2020 m. vasario 10 d. nutarimas). Sudarant prielaidas kiekvienam visuomenės nariui pačiam pasirūpinti savo gerove (o ne vien pasikliauti valstybės socialine apsauga), gali būti nustatytos ir kitokios, ne tik Konstitucijos 52 straipsnyje nurodytos pensijos ar socialinė parama. Valstybė, siekdama oraus piliečių gyvenimo bei įsipareigojusi užtikrinti sklandų ir efektyvų senatvės pensijos sistemos veikimą, privalo ieškoti efektyvių būdų, kaip, atsižvelgiant į greitai kintančią valstybės demografinę padėtį ir kitas aplinkybes, gerinti visuomenės sąlygas senatvėje.

Estijos Aukščiausiasis Teismas yra konstatavęs, jog pagalba senatvėje kaip socialinė apsauga – tai turto (įskaitant asmeninių įmokų) kaupimas į fondus, o įvykus draudimui įvykiui (sukakus senatvės pensijos amžių), asmeniui iš jų mokamos finansinės išmokos (Estijos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. spalio 20 d. sprendimas). Estijos Konstitucijos 10 straipsnyje įtvirtinti žmogaus orumo ir socialinės valstybės principai, 28 straipsnyje numatytas įpareigojimas užtikrinti, jog Estijos piliečiai senatvėje gautų valstybės pagalbą, pridedant, jog valstybė turi sudaryti palankias sąlygas socialinės rūpybos paslaugų prieinamumui ir teikimui (Estijos Respublikos Konstitucija, 1992). Estijos Aukščiausiasis Teismas pateikė išvadą, jog valstybės pareigos iš Estijos Konstitucijos 28 straipsnio, susijusios su pagalba senatvėje, yra platesnės, nei pareiga užtikrinti minimalias lėšas pragyvenimui, o valstybės pagalbos senatvėje tikslas, be skurdo rizikos mažinimo, yra sukurti tokią sistemą, kuri užtikrintų, kad žmonių pragyvenimo lygis nesumažėtų iki nepateisinamo lygio, palyginti su jų gyvenimo lygiu darbingo amžiaus laikotarpiu. Tikslas apsaugoti pagyvenusius žmones, kaip socialiai pažeidžiamą asmenų grupę, kuriai reikia didesnės pagalbos, taip pat kyla iš socialinės valstybės principo. Anot Estijos Aukščiausiojo Teismo, įstatymų leidėjas taip pat turi plačią diskreciją formuojant pagalbos senatvėje sistemą. Buvo pažymėta ir tai, jog senatvė ir jos pagalbos poreikis yra nuspėjama socialinė rizika, kuriai darbingas asmuo gali tinkamai pasiruošti, todėl apsirūpinimo senatvėje atžvilgiu atsakinga ne tik valstybė, bet ir pats asmuo ir jo šeima. Būtent asmens pastangos mokant įmokas į socialinės apsaugos ir kitas pensijų sistemas,

kaip nurodyta teisės aktuose, lemia galimybę gauti didesnę pagalbą senatvėje – kuo didesnis įnašas į apsaugos sistemą, tuo didesnė senatvės pagalba. Teisė į senatvės pensiją taip pat apsaugota žmogaus teise į nuosavybę, kaip tai numato Estijos Konstitucijos 32 straipsnis (Estijos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. spalio 20 d. konstitucinis sprendimas Nr. 5-20-3).

Tiek Lietuva, tiek Estija, siekdamos tinkamai sureguliuoti savo senatvės pensijų sistemas, susiduria su panašiais iššūkiais – neišvengiamai auganti senyvo amžiaus asmenų grupė visuomenėje (žr. 1 lentelę), mažėjantis nuolatinių gyventojų skaičius, spartėjanti naujovių, technologijų naudojimo ir visuomenės įpročių kaita, ekonominiai iššūkiai ir daug kitų.

1 lentelė. Populiacijos amžiaus mediana, 1990, 2019 ir 2050

Šaltinis: Eurostat. Prieiga per internetą: [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Median age of the population, 1990, 2019 and 2050 \(years\) AE2020.png](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Median_age_of_the_population,_1990,_2019_and_2050_(years)_AE2020.png)

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 1997 m. kovo 12 d. nutarime įtvirtino, jog pagrindinė socialinės apsaugos siekiamybė yra išlaikyti asmens orumą užtikrinančias gyvenimo sąlygas, o jei yra poreikis, asmeniui skirti būtiną socialinę pagalbą (Lietuvos Konstitucinio Teismo 1997 m. kovo 12 d. nutarimas). Todėl valstybės, siekdamos oraus piliečių gyvenimo bei išpareigojusios užtikrinti sklandų ir efektyvų senatvės pensijos sistemos veikimą, privalo ieškoti efektyvių būdų, kaip, atsižvelgiant į greitai kintančią demografinę padėtį, gerinti sąlygas valstybės gyventojams.

Literatūroje teigiama, jog po nepriklausomybės atkūrimo Lietuva įdiegė Bismarko tradicijos žemyninės Europos valstybių socialinį modelį, kuris yra grindžiamas socialinio draudimo privalomumu, jo universalumu, taip pat tinkamo dydžio asmens pajamų pakeitimu (Bitinas *et al.*, 2020, p. 36). Pažymėtina, jog daugelis Rytų Europos valstybių, įskaitant Lietuvą bei Estiją, pensijų sistemoms sukurti ir tobulinti sėmėsi pavyzdžių iš kelių skirtingų socialinių modelių: Šiaurės Europos socialinio modelio, kuriam būdinga aktyvios darbo rinkos politika; žemyninės Europos modelio, kuris pasižymi socialinio draudimo sistema, ir; anglosaksų modelio, kurio pagrindas – privačių pensijų kaupimo fondų sistema. Ir Lietuva, ir Estija, ieškodamos tarptautinės stabilios ir efektyvios pensijų sistemos patirties užsienio praktikoje, neabejotinai atsižvelgė į 1994 m. Pasaulio Banko pateiktas rekomendacijas vystyti trijų pakopų pensijų kaupimo sistemą. Anot minėtų Pasaulio Banko rekomendacijų, pirmoji pensijų pakopa sudaroma iš privalomųjų pensijų ir privalomųjų papildomų pensijų, antroji pakopa – iš profesinių pensijų ir pensijų schemų, numatytų kolektyvinėse sutartyse, kai pats kaupimas gali būti tiek privalomas, tiek savanoriškas, o trečioji pakopa susideda iš kaupiamųjų pensijų ir individualių pensijų planų (Bitinas *et al.*, 2020, p. 146).

Daugiapakopė sistema gali sumažinti darbuotojų politinę, investicinę, socialinę ir kitas rizikas, taip pat užtikrina tikslingesnį perskirstymą, produktyvesnes santaupas ir mažesnes socialines išlaidas (Old Age Pension Reform in..., 2004, p. 15). Jei pensijų išmokos būtų finansuojamos tik iš pajamų, gautų apmokestinant darbingus asmenis, dėl gyventojų senėjimo kiltų didžiulis spaudimas valstybės finansams, nors juos ir būtų galima kompensuoti didinant mokesčius, keičiant pensijų indeksavimo formules, didinant pensinį amžių ir pan. (Old Age Pension Reform in..., 2004, p. 18). Atsižvelgiant į kiekvienos valstybės savitumą, problemų įvairovę ir jų reikšmę, visuomenės įpročių ir poreikių skirtumus, natūralu, jog sudėtinga pritaikyti vienodą senatvės pensijų sistemą, kuri tikėtų kiekvienai šaliai, todėl kiekviena valstybė formuoja skirtingus modelius, su skirtingomis priskirtomis savybėmis atskiroms pensijų pakopoms.

Pasaulio Bankas kaip išeitį iš senatvės krizės pradėjo siūlyti struktūrines pensijų sistemų reformas, kurių esmė – vietoje dalies viešųjų pensijų įvesti privalomą lėšų senatvei kaupimą privačiuose pensijų fonduose (Lazutka, 2008, p. 105). 1999 m. Lietuvoje buvo priimtas Papildomo savanoriško pensijų kaupimo įstatymas, kuris reglamentuoja privačių pensijų fondų veiklą, reikalavimus ir kurio pagrindu buvo sukurtas naujas būdas kaupti lėšas senatvei, tam tikrą dalį savo pajamų skiriant papildomam savanoriškam kaupimui trečiojoje pakopoje, privačiuose pensijų fonduose. Estija tokią galimybę savo gyventojams sukūrė kiek anksčiau, t. y. 1998 m. (OECD, 2011, p. 9). 2000 m. balandžio 26 d. Lietuvos

Respublikos Vyriausybė priėmė nutarimą „Dėl pensijų sistemos reformos koncepcijos“, kuriame be siekių didinti senatvės sulaukusių asmenų pajamas, užtikrinti pensijų sistemos stabilumą ir kitų nuostatų, buvo numatyta nauja, trijų pakopų pensijų sistema, kai pirmoji pakopa yra einamosiomis įmokomis ir (arba) mokesčiais finansuojamų pensijų sistema; antroji pakopa – tai privalomojo kaupiamojo pensijų draudimo pensijos; trečioji pakopa – tai savanoriško kaupimo pensijos.

Atsižvelgiant į koncepcinį dokumentą, 2003 m. Lietuva pradėjo vykdyti pensijų sistemos reglamentavimo pakeitimus, kurių pagrindu nuo 2004 m. įsigaliojo trijų pakopų senatvės pensijos sistema, kurios pagrindu buvo numatytas ir antrosios pakopos teisinis reguliavimas. Tačiau, priešingai nei buvo numatyta aptartame Lietuvos Vyriausybės nutarime, įstatymų leidėjas nusprendė šios pakopos kaupiamosios pensijos veikimą grįsti savanoriškumo pagrindu. Tokį pokytį visų pirma galima paaiškinti tuo, jog praėjus beveik 6 mėnesiams nuo Vyriausybės nutarimo priėmimo, įvyko 2000 m. Lietuvos Respublikos Seimo rinkimai, po kurių keitėsi politinė valdžia. Tikėtina, jog savanoriškumu pagrįstą antrosios pakopos reguliavimą įstatymų leidėjas pasirinko siekdamas užtikrinti stabilią instituto plėtrą, tuo pačiu leidžiant pamažu susiformuoti privačių pensijų fondų rinkai.

Dėl asmenų galimybės dalį savo mokesčių mokėti ne tik į Sodros, bet ir į privačius pensijų fondus, Lietuvos pensijų sistema gali būti vadinama mišria (Vaičaitis, 2010, p. 35). Antros pakopos sukūrimą ir įteisinimą Lietuvoje paskatino visuomenės demografiniai pokyčiai – visuomenės senėjimas ir dėl didėjančios migracijos mažėjantis dirbančių asmenų, mokančių valstybinio socialinio draudimo įmokas, skaičius (Report on the follow-up..., 2022, p. 19). Pabrėžtina, jog Lietuvos sprendimas visiems apdraustiesiems socialiniu draudimu asmenims savanoriškai, tačiau neprivalomai dalyvauti ir kaupti dalį lėšų privačiuose pensijų fonduose buvo išskirtinis tarp Rytų ir Vidurio Europos šalių, tame tarpe ir Estijos (Lazutka, 2008, p. 126). Todėl galima teigti, jog Lietuva kiek nukrypo nuo tuometinės tarptautinės pensijų sistemos modelio koncepcijos.

Tuo tarpu Estija senatvės pensijų reformą įgyvendino jau 2002 m., tuomet pilnai įdiegdama trijų pakopų senatvės pensijų kaupimo sistemą, kai pirmojoje ir antrojoje pakopoje kaupimas yra privalomas, o trečiojoje – savanoriškas (OECD, 2011, p. 7). Keli tarptautiniai ir vietos ekspertai pensijų reformą Estijoje tuomet įvertino kaip vieną sėkmingiausių Europoje, daugiausia pabrėždami prie antrosios pensijų pakopos prisijungusių žmonių dalį nuo visų gyventojų – per 1,5 metų prisijungė apie 61 procento dirbančiųjų (Old Age Pension Reform in..., 2004, p. 24-25). Taip pat, valstybė prie asmens kaupimo prisidėjo 4 procentų socialinio mokesčio įmoka, kai Lietuva nepridėjo jokios dalies. Tačiau pastebėtina, jog pensijų pakopų reglamentavimas labiau atitiko dirbančiųjų,

o ne pagyvenusių žmonių interesus, todėl pensijos sistemos solidarumo reikšmė sumažėjo (Old Age Pension Reform in Estonia..., 2004, p. 31). Skirtingų pensijų sistemų (pakopų) derinimas sumažina specifines rizikas, su kuriomis žmonės gali susidurti prieš ir po išėjimo į pensiją. Tai taip pat padeda pensijų sistemai geriau siekti bendrųjų tikslų, pavyzdžiui, mažinti skurdą, išlyginti vartojimą, perskirstyti turtą ir išlaikyti sistemos tvarumą (Eesti Pank, 2020, p. 6).

Reikia pabrėžti ir tai, jog Lietuva ir Estija yra ratifikavusios tik dalį Europos socialinės chartijos, pasirinktinai neužtikrinant 23 straipsnyje įtvirtinto valstybių įsipareigojimo senyvo amžiaus asmenims skirti pakankamai lėšų, kurios leistų jiems normaliai gyventi ir aktyviai dalyvauti visuomenės, socialiniame ir kultūriniame gyvenime, kai valstybė veikia ne tik tiesiogiai, bet ir bendradarbiaujant su viešosiomis ar privačiosiomis organizacijomis, pasitelkiant ir vykdant įvairias priemones (Europos socialinė chartija, 1961). Abi valstybės periodiškai teikia ataskaitas Europos socialinių teisių komitetui dėl sisteminių pokyčių siekiant įgyvendinti visas chartijoje numatytas nuostatas. Vienoje iš Lietuvos ataskaitų teigiama, jog nėra kliūčių ratifikuoti minėtą straipsnį (European Committee of Social Rights..., 2021, p. 15), tačiau valstybė dar nepasiruošusi pilnam ratifikavimui. Pavyzdžiui, įsigaliojusios Lietuvos Demografijos, migracijos ir integracijos politikos 2018-2030 m. strategijoje paminėta, kad augant vyresnio amžiaus asmenų ir mažėjant darbingo amžiaus asmenų skaičiams, kyla grėsmių finansiniam pensijų sistemos tvarumui ir apskritai pensijų pakankamumui ateityje, auga lėšų poreikis socialinei ir sveikatos apsaugai, todėl valstybė mažiau lėšų gali skirti kitoms sėkmingai šalies raidai reikšmingoms sritims, pavyzdžiui, švietimui ar viešosios infrastruktūros plėtrai (Dėl Demografijos, migracijos ir integracijos..., 2018). Lietuvos statistiniais duomenimis, 2021 m. 35,9 % asmenų, kurių amžius yra 65 m. arba daugiau, gyveno skurdo rizikoje (Oficialiosios statistikos portalas, 2023). Tuo tarpu 2021 m. Estijos duomenimis, skurdo rizikoje gyveno 52,3 % asmenų, kurių amžius 65 m. ir daugiau (Statistics Estonia, 2023). Reikia pripažinti, jog dabar ratifikuoti minėtąją Europos Socialinės Chartijos 23 straipsnį sudėtinga, kadangi abi valstybės negali užtikrinti reikalaujamų sąlygų. Bet kokių atveju, valstybių siekis šią dalį ratifikuoti yra būtina kryptis senatvės pensijų sistemos efektyvumo tobulinimui.

Apibendrinant, Lietuva ir Estija yra įsipareigojusios sukurti universalią ir efektyvią senatvės pensijų kaupimo sistemą, kurios tikslai – užtikrinti kiek įmanoma geresnes sąlygas senatvės pensijos kaupimui. Atsižvelgiant į tarptautinę praktiką, pensijų sistema tampa tvaresnė ir universalesnė, kai valstybės reglamentuoja privačių pensijų fondų veiklą. Lietuvos ir Estijos įdiegtas trijų pakopų senatvės pensijų kaupimo modelis suteikia

visuomenei teisę arba prievolę papildomai kaupti privačiuose pensijų fonduose. Kaupimas privačiuose fonduose užtikrina didesnes pensijų išmokas senatvėje.

1.1. Pirmoji pensijų pakopa

Bismarko valstybinio socialinio draudimo pensijų sistema, kuri jau keletą amžių veikia vakarų valstybėse, yra paremta visuomenės individų solidarumo principu – apmokestinamąsias pajamas gaunantys visuomenės nariai mokesčiais išlaiko negalinčius dirbti ir taip palaiapsniui įgyja teisę į analogišką paramą ligos, senatvės ar laikino nedarbingumo atvejais (Vaičaitis, 2010, p. 35). Ši pakopa užtikrina bazinę apsaugą nuo skurdo senatvėje ar negalios atveju. Kaip numato Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 3 straipsnio 1 dalis, valstybinis socialinis draudimas yra skirstomas rūšimis į pensijų, ligos, motinystės, nedarbo, nelaimingų atsitikimų darbe, profesinių ligų bei privalomąjį sveikatos socialinius draudimus (Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo..., 1991). Remiantis to paties įstatymo 3 straipsnio 2 dalimi, pensijų socialinis draudimas yra papildomai reglamentuojamas Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymo.

Ši pakopa pirmiausia pasižymi tuo, jog asmenys (arba jų darbdaviai) yra įpareigoti mokėti socialinio draudimo įmokas, kurios kartu su kitais finansiniais ir materialiniais ištekliais yra laikomos atskirai nuo valstybės ir savivaldybių biudžetų Valstybinio socialinio draudimo fonde, už kurio viešąjį administravimą yra atsakinga Valstybinio socialinio draudimo fondo valdyba prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos (toliau – Sodra). Socialinio draudimo pensija kaip socialinio draudimo rūšis dar skirstoma dalimis į senatvės, netekto darbingumo, našlių bei našlaičių pensijas (Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų..., 1994). 2018 m. duomenimis, socialiniai įnašai ES vidutiniškai sudarė 65,5 procentus senatvės pensijų finansavimo, o Lietuvoje ši dalis buvo didesnė nei 85 procentai (European Commission, 2021, p. 129). Todėl galima teigti, jog socialinio draudimo senatvės pensijos Lietuvoje turi didžiausią reikšmę senatvės pensijos išmokų dydžiui.

Kaip numato Lietuvos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 4 straipsnis, socialinio draudimo dalyviai yra visi darbo santykių arba savo esme atitinkančių darbo santykius dalyviai – fiziniai asmenys, dalyvaujantys darbo santykiuose arba savo esme atitinkančiuose darbo santykiuose (dirbantys pagal darbo sutartis, atlygintinai atstovaujantys darbdavį, taip pat asmenys, tuo pačiu metu gaunantys pajamas pagal autorines sutartis, iš atlikėjo ar sporto veiklos), arba dirbantys savarankiškai. Pastebėtina,

jog socialinio draudimo įmokas gali savanoriškai mokėti ir tie asmenys, kurie įprastai nėra įpareigoti tai daryti – šią tvarką numato Lietuvos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 7 straipsnis.

Teisė į senatvės pensiją įgyjama tik tada, kai asmuo sukanka nustatytą senatvės pensijos amžių bei įgyja minimalų socialinio draudimo stažą, nustatytą senatvės pensijai (Lietuvos socialinio draudimo pensijų įstatymas, 1994). Lietuva yra nusprendusi didinti senatvės pensijos amžių palaiapsniui, iki kol 2026 m. senatvės pensinis amžius pasieks 65 metų ribą nepaisant lyties. Lietuvos socialinio draudimo pensijų įstatymo 20 straipsnis numato galimybę asmenims gauti išankstinę senatvės pensiją, jeigu: pateikiant prašymą asmeniui iki senatvės pensijos amžiaus bus likę ne daugiau kaip 5 metai; asmuo turės būtinąjį stažą senatvės pensijai gauti, galiosiantį tais metais, kai asmuo sukaks senatvės pensinio amžiaus (išskyrus tam tikras išimtis, numatytas šio straipsnio 2 dalyje); negaunamos kitos socialinio draudimo, valstybinių, šalpos pensijų ir kitos išmokos, numatytos 20 straipsnio 1 dalies 3 punkte; asmuo nėra vienas iš asmenų, privalomai draudžiamų socialiniu draudimu pagal Valstybinio socialinio draudimo įstatymą, asmuo nėra ūkininkas ar jo partneris pagal Lietuvos Respublikos ūkininko ūkio įstatymą, taip pat negauna užsienio valstybėje pajamų, susijusių su darbo santykiais arba jų esmę atitinkančiais santykiais. Išankstinės senatvės pensijos gavimas lemia atitinkamai sumažintą pensijos dydį, kaip tai numato Lietuvos socialinio draudimo pensijų 22 straipsnio 3 punktas. Numatoma galimybė ir atidėti senatvės pensijos gavimą, taip padidinant pensijų išmokų dydį ateityje.

2007 m. rugsėjo 26 d. nutarime Lietuvos Konstitucinis Teismas įtvirtino, jog asmens teisė į socialinę paramą ir socialinę apsaugą turi būti aiškinama atsižvelgiant į Lietuvos Konstitucijoje įtvirtintus socialinės darnos ir teisingumo, taip pat į proporcingumo ir asmenų lygiateisiškumo principus. Prielaidų mokėti senatvės pensiją sudarymą lemia ir laikas, per kurį asmuo sumoka valstybinio socialinio draudimo įmokas, ir pačių įmokų į valstybinio socialinio draudimo biudžetą bendras dydis, o socialinio draudimo įmokų mokėjimas atitinkamai suponuoja asmens teisę gauti proporcingo dydžio senatvės pensiją (Lietuvos Konstitucinio Teismo 2007 m. rugsėjo 26 d. nutarimas). Šiuo atveju pensijos dydis negali nepriklausyti nuo sumokėtų socialinio draudimo įmokų, todėl įstatymų leidėjas yra įpareigotas nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kuris užtikrina būtinų pensijoms ir socialinei paramai lėšų kaupimą ir šių pensijų mokėjimą, taip pat socialinės paramos teikimą (Lietuvos Konstitucinio Teismo 2007 m. rugsėjo 26 d. nutarimas). Todėl socialinio draudimo pensijos dydis priklauso tiesiogiai nuo socialinio draudimo stažo bei įmokų dydžio, t. y. kuo didesni šie rodikliai, tuo didesnė bus socialinio draudimo pensija.

Socialinio draudimo stažas yra nustatomas pagal priskaičiuotų socialinio draudimo įmokų į Sodrą laikotarpį, taip pat ligos, profesinės rehabilitacijos, motinystės, tėvystės, vaiko priežiūros, ligos dėl nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų, nedarbo ir dalinio darbo socialinio draudimo išmokų iš Sodros gavimo laikotarpius. Remiantis Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymo 16 straipsniu, minimalusis stažas senatvės pensijai gauti laikomas įgytu po 15 metų, o būtinasis stažas laikomas įgytu po 35 metų.

Kaip numato Lietuvos socialinio draudimo pensijos įstatymo 7 straipsnis, socialinio draudimo pensija susideda iš bendrosios ir individualiosios dalių. Bendroji dalis nustatoma iš asmens įgyto pensijų socialinio draudimo stažo ir nustatyto bazinės pensijos dydžio tais metais, kai asmuo išeina į pensiją ir ši dalis iš esmės užtikrina tik minimaliąsias pajamas socialinio draudimo pensijų atžvilgiu. Individualioji dalis apskaičiuojama atsižvelgiant į asmens įgytų pensijos apskaitos vienetų skaičių bei tų vienetų esamą vertę, ji lemia papildomos mokėtinos pensijos dalies dydį. Iš esmės, individualioji pensijos dalis skaičiuojama pagal asmens gaunamas pajamas. Jei pajamos yra lygios nustatytam Lietuvos vidutiniam darbo užmokesčiui, gaunamas vienas apskaitos vienetas. Jei pajamos viršija vidutinį darbo užmokestį, gaunama proporcingai daugiau apskaitos vienetų. Individualiosios dalies apskaitos vienetų skaičiavimo tvarka numatyta Lietuvos socialinio draudimo pensijų įstatymo 51 straipsnyje. Svarbu paminėti, jog socialinio draudimo įmokos ar iš jų apskaičiuojama tiesioginė senatvės pensijos vertė negali būti paveldima Lietuvos Respublikos civilinio kodekso nustatyta tvarka.

Socialinio draudimo pensijų dydis įprastai priklauso ir nuo valstybės ekonominės gerovės bei biudžetinių lėšų kiekio. Asmenų teisė gauti pensiją su teise į nuosavybę gali būti siejama tik netiesiogiai, pagal teisėtų lūkesčių apsaugos principą. Ekonominės krizės metu įstatymų leidžiamoji ir vykdomoji valdžia gali mažinti pensijas, tačiau šis mažinimas turi būti laikinas ir atitinkantis proporcingumo principą, taip pat privalo būti kompensuojamas (Vaičaitis, 2010, p. 47). Svarbu paminėti, kad per 2008 m. ekonominę krizę mokėtų senatvės pensijos išmokų lygis Lietuvoje buvo sumažintas, o išmokų dydžiai grįžo į prieš krizinį lygį 2015 m. Tuo tarpu Estija buvo ypatingas atvejis, nes senatvės pensijos per krizę buvo padidintos (Aidukaitė, 2019, p. 49).

Estijos pirmosios pensijų kaupimo pakopos sistemos modelis yra itin panašus į Lietuvos modelį. Ši pakopa taip pat veikia socialinio draudimo pagrindu ir yra valstybinės socialinio draudimo sistemos dalis (Estijos Respublikos valstybinės pensijos draudimo..., 2001). Estijos Respublikos valstybinės pensijos draudimo įstatymo 2 straipsnyje yra įtvirtinta, jog valstybinė pensija – tai mėnesinė finansinė išmoka senatvės ar našlystės

atveju. Remiantis Estijos valstybinės pensijos įstatymo 5 straipsniu, valstybinė pensija, kaip socialinio draudimo rūšis, dar yra skirstoma į senatvės, našlystės bei nacionalinę pensijas. Estija yra sukūrusi tvirtą užimtumo ir socialinės apsaugos sistemą ir ją modernizuoja atsižvelgdama į pasikeitusius poreikius – neseniai įgyvendinta keletas svarbių reformų, kurios labai prisideda prie žmonių gyvenimo kokybės gerinimo per visą jų gyvenimą (Ministry of Social Affairs, Estonia, 2022, p. 3).

Kaip numato Estijos socialinių mokesčių įstatymo 1 straipsnis, socialinis mokestis – tai finansinė prievolė, kuri nustatoma mokesčių mokėtojams siekiant gauti pajamų, reikalingų pensijų draudimui ir valstybiniam sveikatos draudimui, ir kuri turi būti vykdoma šio įstatymo nustatyta tvarka, dydžiu ir terminais. To paties įstatymo 2 straipsnis numato, jog socialiniai mokesčiai yra mokami nuo atlyginimų ir kitų atlygio formų darbuotojams, pareigūnams, juridinių asmenų valdymo dalyviams, nuo savarankiškai dirbančių asmenų pajamų ir nuo atlygio, gauto už teikiamas paslaugas, už įvairias papildomas išmokas pagal Estijos pajamų mokesčio įstatymą ir kitas šiame straipsnyje išvardintas pajamas. Šiuos mokesčius moka juridiniai ir fiziniai asmenys, užsieniečiai, turintys nuolatinę buveinę Estijos Respublikoje, taip pat valstybė, miestų savivaldybės ir kitos valdžios institucijos. Teisę pretenduoti gauti valstybinę pensiją, tuo pačiu – ir senatvės pensiją, turi asmenys, mokantys socialinius mokesčius pagal Estijos socialinių mokesčių įstatymą: nuolatiniai Estijos gyventojai, taip pat nevietiniai, kurie turi laikiną leidimą gyventi Estijoje, taip pat užsienyje gyvenamąją vietą deklaravę asmenys. Panašiai kaip ir Lietuvoje, jei asmuo pretenduoja gauti kelias pensijos rūšis, reikia pasirinkti vieną rūšį, išskyrus tam tikras išimtis, pavyzdžiui, pripažinto nedarbingumo atveju.

Estijos teisinis reguliavimas senatvės pensijos amžiaus atžvilgiu yra itin panašus į Lietuvos – pensinis amžius kyla palaipsniui iki 2026 m., iki kol pasieks 65 metų ribą. Minimalus socialinio draudimo stažas tarp abiejų valstybių taip pat identiškas – 15 metų. Estijos valstybinės pensijos draudimo įstatymo 9¹ straipsnyje taip pat numatoma galimybė gauti senatvės pensiją iš anksto, o tokia teise pasinaudoti gali asmenys, kurie turi sukaupę bent 20 metų socialinio draudimo stažo. Pensiją galima pradėti gauti iki 5 metų anksčiau sukankant senatvės pensinio amžiaus, priklausomai nuo socialinio draudimo stažo. Kaip ir Lietuvoje, senatvės pensijos mokėjimą galima ir atidėti. Pensinio amžiaus reikalavimui taip pat taikomos tam tikros išimties, ypač tėveliams, auginantiems neįgaliuosius, arba kai ne trumpiau kaip 8 metus auginami 3, 4 ar daugiau vaikų ir kt.

Estijoje senatvės pensijos dydis susideda iš kelių faktorių: bazinio dydžio; socialinio draudimo stažo dydžio; socialinio draudimo įmokų dydžio; jungtinės dalies dydžio. Pastarasis, jungtinės dalies dydis yra taikomas nuo 2021 m., jis skaičiuojamas per

pusę nuo sumokėtų socialinio draudimo įmokų, prilyginant jas su vidutiniu šalies darbo užmokesčiu, ir nuo to, kiek kartų per metus bei kokio dydžio įmokos buvo mokėtos, lyginant su minimaliuoju šalies atlyginimu (Social Insurance Board Estonia, 2023). Pirmosios pakopos pensija Estijoje, kaip ir Lietuvoje, nėra paveldima.

Taigi, pirmoji pensijų pakopa tiek Lietuvos Respublikoje, tiek Estijos Respublikoje yra reglamentuota kaip valstybinės socialinės apsaugos sistemos dalis, kurios pagrindu užtikrinamas visuomenės aprūpinimas senatvėje, įgijus nedarbingumą ar kitais atvejais. Sistema pasižymi privalomumo elementu, kurio pagrindu dauguma valstybės gyventojų moka socialinio draudimo įmokas nuo gaunamų pajamų. Ši pakopa grindžiama solidarumo principu ir didžiąja dalimi yra orientuota į kuo didesnės visuomenės dalies socialinės apsaugos užtikrinimą, o išmokų dydis tiesiogiai priklauso nuo sukaupto socialinio draudimo stažo bei sumokėtų socialinio draudimo įmokų vertės.

1.2. Antroji pensijų pakopa

Lietuvos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 7 straipsnio 2 dalis numato teisę asmenims, kurie yra draudžiami pensijų socialiniu draudimu, jų pačių pasirinkimu kaupti įmokas pensijų kaupimo bendrovių valdomuose pensijų fonduose pagal Lietuvos pensijų kaupimo įstatymą. Ši pakopa dar gali būti vadinama kvazi-privaloma (Lithuanian country fiche on pension..., 2020). Taip pat, antrosios pakopos paskirtis yra daug konkretesnė nei socialinio draudimo sistemos, kadangi įmokos į pensijų fondus arba profesinius pensijų fondus yra skirtos tik asmens senatvės pensijos kaupimui. Pensijų privatizavimas lėmė svarbius pokyčius Estijos ir Lietuvos socialinės apsaugos sistemoms ir turėjo reikšmingą poveikį jų ateities plėtrai (Aidukaitė, 2013, p. 98). Dėl reikšmingų pensijų finansavimo pokyčių, įgyvendintų 2019 m., Lietuva sumažino sukauptą skolą ir pagerino socialinio draudimo fondo balansą, o tai leido sutaupyti lėšų pensijų rezervo fonde, kuris buvo įsteigtas 2018 m., siekiant pasirengti būsimiems ekonominiams sukrėtimams. Be to, atliktas socialinio draudimo įmokų atskyrimas nuo antrosios pakopos ir kiti pokyčiai turėtų paspartinti pensijų turto kaupimą ir padidinti pensijų dydį (European Commission, 2021, p. 64-65).

Kaip buvo minėta, pensijų įmokos antrojoje pakopoje gali būti kaupiamos savarankiškai, privačiuose pensijų fonduose, kurias valdo pensijų kaupimo bendrovės – licenciją užsiimti pensijų kaupimo veikla turinčios pensijų fondų valdymo įmonės, veikiančios pagal Lietuvos Respublikos papildomo savanoriško pensijų kaupimo įstatymą, Lietuvos Respublikos kolektyvinio investavimo subjektų įstatymą, arba gyvybės draudimo

įmonės, veikiančios pagal Lietuvos Respublikos draudimo įstatymą (Lietuvos Respublikos pensijų kaupimo įstatymas, 2003). Lietuvos pensijų kaupimo įstatymo 4 straipsnio 5 dalyje nurodyta, jog pensijų kaupimo dalyviai vienu metu gali kaupti tik viename pensijų fonde.

Tapęs pensijų kaupimo dalyviu, asmuo (arba jo darbdavys) privalo pervesti papildomą dalį savo pajamų pasirinktam (priskirtam) pensijų fondui, į atidarytą pensijos sąskaitą, o valstybė prideda papildomą dalį lėšų. „Šios lėšos, skirtingai nuo pagal socialinio solidarumo principą gaunamų lėšų, yra asmens privati nuosavybė“ (Vaičaitis, 2010, p. 35). Konkretus įmokos dydis yra numatytas Lietuvos pensijų kaupimo įstatymo 8 straipsnyje – dalyvio dydis yra 3 procentai nuo gaunamų pajamų, o valstybė iš biudžeto skiria 1,5 procento nuo vidutinio mėnesinio darbo užmokesčio praėjusių metų ketvirčių vidurkio sumos. Valstybė prisideda ir tada, kai vienas iš tėvų augina vaiką iki 3 metų ir gauna vaiko priežiūros išmoką, arba valstybės lėšomis yra draudžiamas socialiniu draudimu – tokiu atveju valstybė perveda 1,5 procento vidutinio praeitų metų darbo užmokesčio vidurkio įmoką. Taip pat, tokio paties dydžio įmoka vienam iš tėvų pervedama už kiekvieną vaiką, kai šeimoje auga daugiau nei vienas vaikas iki 3 metų amžiaus. Paminėtina, jog dėl 2008 m. pasaulinės finansų krizės Lietuva buvo sumažinusi dalyvio mokamų įmokų dydį nuo 5,5 % iki 2 % (Aidukaitė, 2019, p. 48).

Pensijų fonde kaupiamas turtas yra pensijų fondo dalyvių bendroji dalinė nuosavybė. Atskiros pensijų turto dalys gali būti nustatomos pagal pensijų fondo vienetų skaičių, nustatytą kiekvieno asmens pensijos sąskaitoje. Pensijų fondo vienetas – tai pensijų fondo dalyviui priklausančios pensijų turto vertės sąlyginis matas (Lietuvos Respublikos papildomo savanoriško pensijų..., 1999). Fonde kaupiamas turtas, remiantis turto patikėjimo teise, yra disponuojamas konkrečios pensijų kaupimo bendrovės, jo ištekliai negali būti naudojami padengti nevykdomų įsipareigojimų pensijų kaupimo bendrovės arba fondo dalyvių atžvilgiu. Taip pat, kiekvieno asmens sukaupta pensijos dalis, išreikšta pensijų fondo vienetais, tam tikrais atvejais gali būti paveldima Lietuvos Respublikos civilinio kodekso nustatyta tvarka, kai pensijų fondo vienetai konvertuojami į pinigus pagal tos dienos fondo vienetų vertę bei išmokami įpėdinams.

Pensijų kaupimo fondus gali steigti tik licencijuotos valdymo įmonės. Licencijavimo tvarka įtvirtinta Lietuvos papildomo savanoriško pensijų kaupimo įstatymo antrajame skirsnyje. Pensijų kaupimo veiklai vykdyti tinka ir investicinių fondų bei investicinio kintamojo kapitalo bendrovių licencijos, išduotos pagal Lietuvos kolektyvinio investavimo subjektų įstatymą, jeigu vykdomi visi pensijas reglamentuojančiuose teisės aktuose nurodyti reikalavimai. Plačiau apie valdymo įmonių licencijavimą ir pensijų fondų steigimą bei valdymą bus nagrinėjama šio darbo antrajame skyriuje.

Teisė gauti pensijų išmoką įgyjama sulaukus nustatyto senatvės pensijos amžiaus, taip pat, galima gauti išankstinę senatvės pensiją. Pensijų kaupimo bendrovė privalo ne vėliau kaip prieš 3 mėnesius iki sulaukiant pensinio amžiaus informuoti pensijų kaupimo dalyvį apie jo turimas teises gauti pensijų išmokas, taip pat apie pensijų turto perkėlimą į turto išsaugojimo pensijų fondą. Antrojoje pakopoje taip pat taikoma galimybė nukelti išmokų mokėjimų pradžią, o tokia teisė gali suteikti galimybę pensijų kaupimo dalyviams gauti didesnę grąžą. Pavyzdžiui, jeigu asmuo sulaukia pensinio amžiaus ekonominės krizės laikotarpiu, gali būti, jog pensijų fondo vienetai bus nuvertėję, todėl gali būti verta mokėjimus atidėti. Tačiau vargu, ar didelė dalis dalyvių galės sau leisti pasinaudoti tokia teise.

Lietuvos pensijų kaupimo įstatymo 29 straipsnis numato imperatyvią antrosios pensijų kaupimo pakopos pensijos išmokėjimo tvarką, priklausomą nuo sukaupto pensijų turto realizuotos vertės: turtui iki 5 000 eurų numatoma vienkartinė pensijų išmoka; turtui tarp 5 000 eurų ir 10 000 eurų numatoma periodinė išmoka; turtui, kurio vertė yra didesnė nei 10 000 eurų, numatomas išmokėjimas tik pensijų anuiteto būdu, ir; jeigu pensijų kaupimo dalyvis sukaupia turto už daugiau nei 60 000 eurų, viršijanti dalis gali būti išmokėta vienkartinė pensijų išmoka, o 60 000 eurų suma išmokama pensijų anuitetu. Priklausomai nuo priskirto pensijų išmokos būdo, kinta ir pensijų fonde sukaupto turto paveldėjimo tvarka – esant dalyvio mirties atvejui, turtas ne visada galės būti paveldėtas įpėdinių (žiūrėti 2 lentelę).

2 lentelė. Lietuvos pensijų išmokos būdų antrojoje pakopoje specifika

Išmokos būdas	Pensijų turto suma, EUR	Išmokėjimo tvarka	Paveldimumas Lietuvos Respublikos civilinio kodekso tvarka
Atidėtas pensijų anuitetas	Tarp 10 000 eurų ir 60 000 eurų	Pensijų anuitetų mokėtojas pensijų anuiteto gavėjui, sukakusiam 85 metų amžių, pradeda mokėti ir iki mirties periodiškai moka pensijų anuitetą	Nepaveldima
Standartinis pensijų anuitetas		Pensijų anuitetų mokėtojas pensijų anuiteto gavėjui iki mirties periodiškai moka pensijų anuitetą	Nepaveldima
Standartinis pensijų anuitetas su garantuojamu mokėjimo laikotarpiu		Pensijų anuitetų mokėtojas pensijų anuiteto gavėjui iki mirties periodiškai moka pensijų anuitetą, kai išmokų dydis yra mažesnis už standartinio pensijų anuiteto	Paveldima vienkartinė išmoka, apskaičiuojama pensijų anuiteto mokėtojo nustatyta tvarka
Periodinė pensijų išmoka	Tarp 5 000 eurų ir 10 000 eurų	Lietuvos banko nustatyta tvarka mokama periodinė pensijų išmoka, turtas lieka pensijos sąskaitoje	Pilnai paveldima
Vienkartinė pensijų išmoka	Iki 5 000 eurų, taip pat bet kokia suma, viršijanti 60 000 eurų	Pensijų fondo vienetai konvertuojami į pinigines lėšas ir išmokama pensijos gavėjui	Pilnai paveldima

Šaltinis: Sudaryta autoriaus, remiantis: Lietuvos Respublikos pensijų kaupimo įstatymu (2003). *Valstybės žinios*, TAR, 75-3472.

Pensijos Lietuvoje išmokamos tik pensijų kaupimo dalyviui pateikus prašymą sudaryti pensijų išmokos sutartį, kurios pagrindu susitariama dėl galimo pensijų išmokėjimo būdo. Dalyviai gali nutraukti įsigaliojusią pensijų išmokos sutartį vienašališkai per 10 darbo dienų nuo sutarties pasirašymo dienos, pranešdamas apie tokį sprendimą pensijų kaupimo bendrovei (anuiteto atveju – per 10 darbo dienų nuo dienos, kai asmeniui pateikiamas sprendimas dėl pensijų anuiteto mokėjimo).

Estijos Respublikos kaupiamųjų pensijų įstatymo 1 straipsnyje įtvirtinta, jog pensijų kaupimo reguliavimu yra siekiama suteikti pensinio amžiaus sulaukusiam asmeniui papildomų pajamų, neskaitant valstybinio pensijų draudimo. To paties įstatymo 2 straipsnyje nurodyta, jog kaupiamosios pensijos skirstomos į privalomasias ir

papildomasias pensijas (Estijos Respublikos kaupiamųjų pensijų įstatymas, 2004). Atitinkamai, privalomosios pensijos priklauso antrajai, o papildomosios pensijos, įskaitant profesines pensijas – trečiajai pakopai. Privalomoji kaupiamoji pensija – įstatymo pagrindu garantuojama išmoka, kai pensijų kaupimo pagrindu įgyjami pensijų fondo vienetai pagal Estijos Respublikos kaupiamųjų pensijų įstatymą ir Estijos Respublikos socialinių mokesčių įstatymą, arba atliekamos investicijos, naudojantis privalomosios kaupiamosios pensijos investicine sąskaita. Estijos kaupiamųjų pensijų įstatymo 6 straipsnyje nurodyta, jog privalomosios pensijos kaupime dalyvauja visi Estijos Respublikos gyventojai – fiziniai asmenys, kurie nuolat gyvena ir yra deklaravę gyvenamąją vietą Estijoje, gauna apmokestinamųjų pajamų bei patys (arba jų darbdaviai) moka socialinius mokesčius.

Estijos pensijų kaupimo pradžios teisinis reglamentavimas yra panašus į Lietuvos, iš esmės numatant du pensijų kaupimo įsigaliojimo atvejus: nuo 16 metų amžiaus (su įgalioto atstovo sutikimu) yra galimybė asmeniui savanoriškai pateikti prašymą tapti pensijų kaupimo dalyviu, sudarant pensijų kaupimo sutartį ir pasirenkant kaupiti viename iš pensijų fondų arba atsidarant pensijų investicinę sąskaitą, arba; asmuo sulaukia 18 metų amžiaus ir automatinio principu yra įtraukiamas į kaupimą viename iš agresyviausių investavimo strategijų bei mažiausius administracinius kaštus taikančių pensijų fondų. Pabrėžtina, jog Estijos kaupiamųjų pensijų įstatyme yra nustatyta galimybė pateikti prašymą nedalyvauti pensijų kaupime, arba, jei pensijų kaupimas jau įsigaliojęs, numatoma tvarka pateikti prašymą dėl visų sukauptų lėšų atsiėmimo. Tiesa, tiek pateikus prašymą dėl leidimo nekaupiti, tiek dėl lėšų atsiėmimo nesulaukus senatvės pensijos amžiaus, asmens teisė dalyvauti pensijų kaupime yra apribojama 10 metų, o nutraukti pensijų kaupimą galima iš viso du kartus. Būtent todėl Estijos „privalomųjų“ pensijų sąvoka yra nevisai tiksli. Iki 2021 m. įsigaliojusios pensijų reformos nebuvo galima atsisakyti dalyvauti pensijų kaupime, todėl galima spėti, jog toks pavadinimas buvo paliktas galioti dėl jau įsigaliojusio visuomenės supratimo apie šį pensijos būdą.

Antroji pakopa Estijoje yra finansuojama iš darbuotojo įnašų dalies ir socialinio mokesčio dalies perkėlimo (Aidukaitė, 2019, p. 48). Taigi, pensijų įmokos Estijoje taip pat susideda iš dviejų dalių – kaupiančiojo pajamų dalies ir valstybės pridedamosios dalies. Kaip numatyta Estijos kaupiamųjų pensijų įstatymo 9 straipsnyje, pensijų kaupimo dalyviai skiria 2 procento savo pajamų dalį kaupimui. Estijos socialinių mokesčių įstatymo 10 straipsnio 4 dalyje nurodyta, jog antrosios pakopos kaupimo dalyviams valstybė perskirsto jų sumokėtus socialinius mokesčius, 4 procento sumažinant į pirmąją pakopą skirtą socialinių mokesčių dalį ir perkeliant ją į antrojoje pakopoje esančią pensijų sąskaitą. Estijos kaupiamųjų pensijų įstatymas taip pat numato papildomą 4 procento priedą vienam

iš tėvų, auginantiems bent vieną vaiką iki 3 metų amžiaus. Pensijų kaupimo dalyviai Estijoje kol kas neturi galimybės padidinti savo pensijų įmokų dalies, tačiau tokios teisės įgyvendinimas numatytas nuo 2024 m. sausio 1 d. Estai taip pat turi teisę keisti pensijų fondą arba perkelti sukauptą pensijų turtą į investicinę pensijų sąskaitą, konvertuojant pensijų fonde įgytus vienetus į pinigines lėšas Estijos kaupiamųjų pensijų 23 straipsnyje nurodyta tvarka. Paminėtina, jog tiek 2008 m. krizės laikotarpiu (Aidukaitė, 2019, p. 48-49), tiek 2020 m. pandemijos metu (Ministry of Finance, Estonia, 2020), Estija laikinai buvo suspendavusi valstybinės dalies įmokų mokėjimą dalyvio kaupiamosios įmokos atžvilgiu, tuo pačiu suteikiant teisę dalyviams sustabdyti savo įmokų dalį. Tiesa, 2008 m. buvo galima visiškai nutraukti pensijų kaupimą, o 2020 m. pakeitimai numatė tik mokėjimo sustabdymą.

Estijos kaupiamųjų pensijų įstatymas numato, jog likus ne daugiau kaip 5 metams iki senatvės pensijos amžiaus, asmuo įgyja teisę gauti privalomosios pensijos išmoką. Todėl nuo 2021 m. reformos, kaupimo dalyviai gali pasirinkti tinkamiausią laiką išeiti į pensiją, atsiimti dalį pensijos arba sustabdyti pensijos mokėjimą, jei to pageidauja. Jei asmuo pageidauja kurį laiką negauti pensijos, jo pensija bus padidinta už šį sustabdytą laikotarpį. Lanksti pensija mokama ir dirbant. Toks reguliavimas leidžia dirbantiems pensininkams gauti didesnę pensiją, kai jie nuspręs nebedirbti. Priklausomai nuo asmens norų ir poreikių, galima gauti visą antrosios pakopos pensiją vienkartinė arba periodinėmis išmokomis (anuitetais). Priešingai nei Lietuvoje, šiuo atveju nėra jokių imperatyviųjų nuostatų, kurios reglamentuotų vieno ar kito pensijų turto išmokėjimo būdo privalomumą priklausomai nuo sukaupto pensijų turto vertės. Svarbu ir tai, jog visas pensijų turtas, kuris sukaupiamas antrojoje pakopoje, gali būti paveldėtas pensijų fondo vienetais, pensijų investicinės sąskaitos vienetais, arba pinigais – pasirinktinai, kaip numatyta Estijos kaupiamųjų pensijų įstatymo 28 straipsnio 1 dalyje. Pensijų turtas antrojoje pakopoje paveldimas visais atvejais, nepriklausomai nuo to, ar sudaryta pensijų išmokos sutartis. Todėl akivaizdu, jog pensijų išmokų aspektu Estijos įstatymų leidėjas antroje pakopoje įgyvendino universalumo principu pagrįstą teisinį reguliavimą.

Taigi, antroji pensijų kaupimo pakopos sistema abiejose valstybėse išsiskiria privačių pensijų fondų veikla. Lyginant su pirmąja pensijų kaupimo pakopa, abiejų valstybių gyventojai, tapdami antrosios pensijų kaupimo pakopos dalyviais, įgyja reikšmingesnę įtaką pensijų turto valdymo sprendimų atžvilgiu. Atsižvelgiant į tai, jog Estijos įstatymų leidėjas numato papildomas teises antrosios pensijų kaupimo pakopos dalyviams sustabdyti ir (ar) nutraukti pensijų kaupimo veiklą ilgam laikotarpiui, pensijų turtą kaupti pensijų investicinėje, galima teigti, jog dabartinis Lietuvos antrosios pakopos

pensijų kaupimo teisinis reguliavimas dalyvių teisių atžvilgiu yra siauresnis ir mažiau universalus.

1.3. Trečioji pensijų pakopa

Atskleidžiant trečiosios pakopos pensijų kaupimo esmę, visų pirma reikia atsižvelgti į tai, jog ji apibūdinama kaip papildomas ir visiškai savanoriškas pensijų kaupimo būdas, kurį reglamentuoja Lietuvos papildomo savanoriško pensijų kaupimo įstatymas. Nors pirmoji ir antroji pensijų pakopos suteikia galimybę sulaukus senatvės gauti didesnę pensiją nei įprastai, gali būti, jog kaupimo tik šiose pakopose (įskaitant galimybę kausti didesnę įmoką antrojoje pakopoje) gali neužtekti. Kaip buvo minėta, Lietuva, atsižvelgdama į Pasaulio Banko rekomendacijas, 1999 m. sukūrė pensijų fondų ir jų valdymo įmonių teisinį reglamentavimą, kurio pagrindu asmenys nuo 18 metų amžiaus įgijo teisę sudaryti papildomo pensijų kaupimo sutartis su privačiais pensijų fondais. Papildomo savanoriško pensijų kaupimo finansavimas turi panašumų su antrosios pakopos sistema: pensijų kaupimo dalyvis (arba darbdavys) moka tam tikrą įmoką į pensijų fondą, o šis turtas investuojamas. Trečiosios pakopos kaupimui valstybė neprideda savo įmokų dalies, tačiau suteikia mokesťines lengvatas pensijų kaupimo dalyvio įmokoms. Įstatymų leidėjas šiuo atveju nenustato imperatyvo dėl pensijų įmokos išmokėjimo būdo – sudarant pensijų išmokos sutartį galima susitarti dėl bet kokio išmokos būdo, todėl asmenims paliekama pilna laisvė nuspręsti, kokią dalį pajamų ir kaip dažnai skirti trečiosios pakopos pensijų fondui.

Priešingai nei antrosios pakopos reguliavime, valdymo įmonės nėra įpareigosios steigti tik įstatyme numatyto tipo pensijų fondus. Bendrovės gali savo nuožiūra pasirinkti teikti tik papildomo savanoriško pensijų kaupimo paslaugas, įkurdamos tam skirtus pensijų fondus. Kad įsteigti papildomo savanoriško pensijų kaupimo fondą, valdymo įmonė turi valdybos sprendimu patvirtinti pensijų fondo taisykles pagal Lietuvos Respublikos papildomo savanoriško pensijų kaupimo įstatymo 21 straipsnį ir pateikti jas peržiūrėti Lietuvos bankui. Trečiosios pakopos pensijų fondus valdančios valdymo įmonės gali prisiimti įsipareigojimus garantuoti dalyviams tam tikrą pajamingumą, tačiau tokiu atveju turi būti sudaromas garantijų rezervas, kurio sudarymo ir naudojimo tvarka turi būti suderinta su Lietuvos banku, o pats rezervas turi būti investuojamas į diversifikuotą finansinių priemonių portfelį, užtikrinant investicijų saugumą. Pensijų fondo investavimo strategijoje turi būti numatyta pensijų turto investavimo tvarka ir sritys, rizikos vertinimo metodai bei valdymo principai, naudojamos rizikos valdymo procedūros ir būdai,

strateginis pensijų turto paskirstymas pagal turimų su pensijų kaupimo sutartimis susijusių įsipareigojimų trukmę ir kilmę.

Svarbu aptarti tai, jog remiantis Lietuvos papildomo savanoriško pensijų kaupimo įstatymo 25 straipsnio 3 dalimi, sudarytose pensijų sutartyse yra būtina įtraukti nuostatą, leidžiančią dalyviui vienašališkai nutraukti pensijų kaupimo sutartį įstatymų nustatyta tvarka. Tačiau to paties įstatymo 30 straipsnio 2 dalyje yra numatyta, jog pensijų fondo taisyklėse gali būti numatytas draudimas nutraukti pensijų kaupimo sutartį nepereinant į kitą pensijų fondą, iki sukaks pensinis amžius, taip pat gali būti numatytas minimalus privalomas dalyvavimo pensijų fonde laikas, kuriam nepraėjus asmuo neįgyja teisės nutraukti pensijų kaupimo sutarties, nepereidamas į kitą pensijų fondą. Tai reiškia, jog realus vienašališkos dalyvio teisės nutraukti pensijų kaupimo sutartį panaudojimas tam tikrais atvejais bus įmanomas tik tada, kai kartu bus pasinaudota teise pakeisti pensijų fondą, tačiau tokiu atveju kyla rizika, jog pensijų fondo vienetų perkėlimas (konvertavimas) pakeis pensijų turto vertę.

Kaupiant pensiją trečiojoje pakopoje valstybė neprideda įmokos dalies, tačiau asmens (arba darbdavio) pervestai pensijų įmokai iki 20 procentų metinių pajamų dydžio lengvatos principu yra netaikomas gyventojų pajamų mokestis (Lietuvos gyventojų pajamų mokesčio įstatymas, 2002). Pensijų kaupimo dalyviai gali atsiimti dalį sukauptų lėšų ir nesulaukę pensinio amžiaus, jei pensijų fondo taisyklėse yra numatyta tokia galimybė. Nutraukiant pensijų kaupimo sutartį ar atsiimant dalį sukaupto turto nepraėjus 5 metams nuo kaupimo įsigaliojimo, išankstinio pensijų turto dalyvis negauna pilnos mokesčių lengvatos pagal Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų mokesčio 17 straipsnį, t. y. jam pervedama lėšų suma, kuri apmokestinama 15 procentų gyventojų pajamų mokesčiu. Asmuo, kurio amžius yra ne mažesnis nei 5 metai iki senatvės pensijos amžiaus, arba kuris pripažintas nedarbingu arba dalinai darbingu, įgyja teisę į pensijų išmokas trečiojoje pakopoje vienkartinę, periodinę išmokomis arba įsigyjant pensijų anuitetą. Lietuvos papildomo savanoriško pensijų kaupimo įstatyme įtvirtinta ir skundų dėl kaupimo pateikimo tvarka, o šiuos skundus nagrinėja valdymo įmonė Lietuvos banko nustatyta tvarka.

Estijos papildoma kaupiamoji pensija (trečioji pensijų pakopa) yra skirta užtikrinti papildomas pajamas išėjus į pensiją (Estijos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. spalio 20 d. nutarimas). Estijos kaupiamųjų pensijų įstatymo 2 straipsnyje yra numatyta, jog papildoma kaupiamoji pensija – tai išmoka, kuriai gauti įsigyjami savanoriško pensijų fondo vienetai, sudaroma draudimo sutartis, arba sudaroma visos Europos asmeninių pensijų produkto (toliau – **PEPP**) sutartis.

Europos Parlamentas ir ES Taryba reglamentavo PEPP atsižvelgdami į demografines problemas, į vykstančius radikalius karjeros modelių, darbo rinkos ir turto paskirstymo pokyčius, taip pat į tai, kad dauguma senatvės pensijų skiriamos pagal valstybines sistemas, o asmeninės pensijos produktų vidaus rinka neveikia sklandžiai (arba tokio reguliavimo net nėra) (Europos Parlamento ir Tarybos Reglamentas (ES) Nr. 2019/1238). Manoma, jog PEPP padidins susidomėjimą kaupti pensiją jaunimui ir mobiliesiems darbuotojams, padės sudaryti dar palankesnes sąlygas įgyvendinti ES piliečių teisę gyventi ir dirbti visoje ES, sukuriant jiems įvairesnį ilgalaikio taupymo pensijai pasirinkimą.

Estija senatvės pensijas kaupiantiems asmenims suteikia teisę turėti ir kaupti fondų vienetus keliuose skirtinguose savanoriškuose pensijų fonduose. Manytina, jog toks reguliavimas atkartoja pensijų investicinės sąskaitos veikimo principą, reglamentuotą antrojoje pakopoje, kadangi šiuo atveju kaupimo dalyviai taip pat gali diversifikuoti savo papildomo pensijų kaupimo investavimo portfelį jų nuožiūra, sudarant skirtingas pensijų kaupimo sutartis. Šiame kontekste paminėtina ir tai, jog pensijų įmokas į trečiąją pakopą gali atlikti ir asmens darbdavys. Estijos pajamų mokesčio įstatymo 13 straipsnio 15 dalyje yra numatyta, jog pervedant pensijų įmokas į trečiosios pakopos fondus yra neapmokestinamos pajamų mokesčiu tokiai sumai, kuri neviršija 15 procentų per kalendorinius metus jiems išmokėtų ir pajamų mokesčiu apmokestinamų išmokų, ir kuri neviršija 6 000 eurų (Estijos pajamų mokesčio įstatymas, 2000).

Trečiosios pakopos kaupimo dalyviai Estijoje taip pat gali atsiimti sukauptas lėšas anksčiau laiko, tačiau tokiu atveju taikomas 20 procentų pajamų mokestis (išskyrus atvejus, kai nustatytas nedarbingumas). Tuo tarpu sulaukus senatvės pensinio amžiaus, galima gauti vienkartinę arba periodines pensijų išmokas. Vienkartinės išmokos atveju taikomas 10 procentų pajamų mokestis, tuo tarpu periodinėms išmokoms pagal prognozuojamą gyvenimo trukmę mokestis netaikomas. Jeigu anuitetas mokamas trumpesniam laikotarpiui (ne pagal gyvenimo trukmę), tokioms išmokoms taip pat taikomas 10 procentų pajamų mokestis.

Apibendrinant, trečioji pakopa abiejose valstybėse yra savanoriškumo pagrindu pagrįstas senatvės pensijos kaupimo būdas, dar labiau padidinantis senatvės pensijos dydį. Įmokoms į savanoriško pensijų kaupimo fondus yra taikoma pajamų mokesčio lengvata. Ši pakopa pasižymi didesne laisve disponuoti pensijų turtu, jį galima atsiimti ir nesulaukus senatvės pensijos amžiaus, su tam tikromis išimtimis.

2. Pensijų kaupimo fondų ir jų valdymo įmonių ypatumai Lietuvoje ir Estijoje

Lietuvos Konstitucinis Teismas yra priėmęs išvadą, jog jeigu įstatymų leidėjas, vykdydamas konstitucinę priedermę laiduoti asmens teisę į senatvės pensiją, nustato, jog senatvės pensija ar jos dalis kaupiama specialiuose ūkio subjektų administruojamuose pensijų fonduose, iš Konstitucijos 46 straipsnio 3 dalies jam kyla pareiga reguliuoti ūkinę veiklą pensijų kaupimo srityje taip, kad ji tarnautų bendrai tautos gerovei (Lietuvos Konstitucinio Teismo 2020 m. vasario 10 d. nutarimas). Kaip pažymi Lietuvos Konstitucinis Teismas, pensijų fondus administruojančių ūkio subjektų ūkinė veikla yra susijusi su vienos iš svarbiausių asmens socialinių teisių – teisės gauti senatvės pensiją, įgyvendinimu, todėl ši veikla turi būti valstybės reguliuojama ir prižiūrima.

Pagal Konstituciją, jos 46, 52 straipsnius, konstitucinius socialinės darnos ir teisingumo imperatyvus, įstatymų leidėjas, reguliuodamas ūkinę veiklą pensijų kaupimo srityje, privalo derinti asmens ir visuomenės interesus, įvairias konstitucines vertybes, be kita ko, socialinę apsaugą, vartotojų interesų apsaugą, asmens ūkinės veiklos laisvę ir iniciatyvą, apimančią sutarčių sudarymo laisvę“ (Lietuvos Konstitucinio Teismo 2020 m. vasario 10 d. nutarimas). Todėl siekiant užtikrinti, kad pensijų fondai veiktų pelningai ir asmenys gautų didesnę pensiją senatvėje, įstatymų leidėjas privalo itin atidžiai apsvarstyti jų reglamentavimo griežtumą, detalumą ir efektyvumą, tuo pačiu užtikrinant teisėtų lūkesčių apsaugos ir kitų esminių principų įgyvendinimą. Lietuvos Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, jog teisėtų lūkesčių apsauga, teisinis tikrumas ir teisinis saugumas yra neatsiejami teisinės valstybės principo elementai (Lietuvos Konstitucinio Teismo 2012 m. vasario 6 d. nutarimas). Jie suponuoja valstybės pareigą užtikrinti teisinio reguliavimo tikrumą ir stabilumą, apsaugoti asmenų teises, gerbti teisėtus interesus ir teisėtus lūkesčius. Paminėtinas ir proporcingumo principas, kurio pagrindu teisinio reguliavimo priemonės turi atitikti teisėtus ir visuomenei svarbius tikslus, jos turi būti būtinos minėtiems tikslams pasiekti ir neturi varžyti asmens teisių ir laisvių akivaizdžiai labiau negu reikia, kad tikslai būtų įgyvendinti.

Jeigu įstatymų leidėjas teisiniu reguliavimu įtvirtina pernelyg griežtus, sudėtingai įgyvendinamus reikalavimus pensijų kaupimo bendrovėms, natūralu, jog tai gali lemti privačių subjektų sprendimą nevystyti pensijų kaupimo veiklos. Tokiu atveju gali sumažėti konkurencija, o pensijų kaupimo dalyviams dėl mažėjančios pasiūlos, atitinkamai, suprastėtų pensijos kaupimo sąlygos. Tačiau reguliavimas negali būti ir per daug laisvas, kadangi didėja rizika neužtikrinti pensijų kaupimo dalyvių interesų apsaugos, pensijų turto saugumo ir kitų svarbių pensijų kaupimo veikimo principų. Todėl toliau bus tiriama, kokią

tvarką Lietuva ir Estija taiko pensijų kaupimo veiklos licencijai gauti, kaip užtikrinama licencijuotų bendrovių veiklos priežiūra, kokius veiksmus gali atlikti kaupimo bendrovės ir kokie yra joms taikomi veiklos principai.

2.1. Pensijų kaupimo bendrovių licencijavimas ir priežiūra

Remiantis Lietuvos papildomo savanoriško pensijų kaupimo įstatymo 3 straipsniu, pensijų kaupimo bendrovė gali pradėti pensijų kaupimo veiklą tik gavusi licenciją, suteikiančią teisę užsiimti pensijų kaupimo veikla. Licencijai gauti reikalaujama pateikti tokį informacijos rinkinį: įmonės veiklos planas; praėjusių metų finansinių ataskaitų rinkiniai ir nepriklausomo auditoriaus išvados; įmonės vadovų ir investicinius sprendimus priimančių asmenų informacija; duomenys apie glaudžius ryšius su kitais fizinais ir juridiniais asmenimis (įskaitant glaudžius ryšius su asmenimis, reziduojančiais trečiosiose valstybėse); dokumentai, patvirtinantys įsipareigojimą tapti pripažintos investuotojų draudimo sistemos nare; duomenys apie dirbančius ar ketinamus įdarbinti finansų maklerio licenciją turinčius asmenis, taip pat duomenys apie kitus valdymo paslaugas teikiančius darbuotojus; patvirtinimai dėl parengtos ir patvirtintos veiklos tęstinumo bei interesų konfliktų vengimo politikos; apskaitos procedūros vykdymo tvarka; rizikos valdymo politikos, procedūrų ir priemonių aprašas; įmonės atlyginimų nustatymo politika ir praktika; informacija apie bet kokius susitarimus pavesti dalį valdymo funkcijų fiziniams ar juridiniams asmenims; pinigų plovimo ir terorizmo finansavimo prevencijos politikos, procedūrų ir priemonių aprašymas; informacinių technologijų sistemų ir jų saugumo priemonių bei procedūrų aprašymas; įrodymai dėl rinkliavos už licencijos išdavimą sumokėjimo; patvirtinimas, jog nė vienas darbuotojas nėra priežiūros institucijos, centrinio vertybinių popierių depozitoriumo darbuotojas, Lietuvoje veikiančios reguliuojamos rinkos ir (ar) daugiašalės prekybos sistemos operatoriaus darbuotojas ir neatlieka tokių funkcijų; įmonės (įgaliotinio), kuri (kuris) nėra finansų rinkos dalyvis, valdymo organų narius. Ši informacija teikiama pateikiant Lietuvos banko priežiūrimo finansų rinkos dalyvio vadovo ir pagrindines funkcijas atliekančio asmens anketą (šie asmenys turi būti nepriekaištingos reputacijos; papildomai pateikiamas patvirtinimas, kad ketinamo steigti kolektyvinio investavimo subjekto akcijos arba investiciniai vienetai bus platinami Lietuvoje (Dėl valdymo įmonių ir investicinių..., 2012).

Veiklos plano sudėtyje turi būti nurodyta: veiklos aprašymas, planuojamų valdyti kolektyvinio investavimo subjektų ir pensijų fondų bei rinkos apibūdinimas; veiklos apimtis ir pagrindimas, poveikio įmonės finansinei padėčiai prognozė; įmonės klientų,

pensijų fondų dalyvių, valdomų kolektyvinio investavimo subjektų dalyvių skaičiaus ir amžiaus duomenys; kiekvieno iš pensijų fondų ir kolektyvinio investavimo subjektų turto vertės skaičiavimai ir numatomi galimi pakitimai, taip pat pajamingumo lygio skaičiavimai; įmonės organizacinė ir valdymo struktūra, plėtros planas, darbuotojai, jų mokymo strategija, bei priemonės, užtikrinančios, kad šie asmenys turėtų teisės aktuose nustatytą kvalifikaciją; įmonės finansinė padėtis (ne mažiau kaip 3 metų planinė pelno ir nuostolių, pinigų srauto, balanso ir nebalansinę, nuosavo kapitalo pokyčio, nuosavų lėšų reikalavimų ataskaitas), pagrindiniai finansavimo šaltiniai, jų panaudojimo paaiškinimai; konkurencijos sąlygos ir pagrindiniai konkurentai; ekonominiai veiksniai, galintys turėti įtakos vykdomai veiklai; reklamos strategija, jai skiriamos išlaidos, šaltiniai reklamoms padengti. Visi šie duomenys turi būti pateikti atsižvelgiant į optimistinį, realistinį ir pesimistinį veiklos raidos scenarijus (Dėl valdymo įmonių ir investicinių..., 2012).

Kaip numatyta Lietuvos papildomo savanoriško pensijų kaupimo įstatyme, už pensijų fondų veiklos kontrolę atsakinga priežiūros institucija yra Lietuvos bankas. Šios įstaigos veikla reglamentuota Lietuvos Respublikos Lietuvos banko įstatymo, kuriame įtvirtinta, jog priežiūros institucija gali skirti, sustabdyti ir panaikinti išduotas licencijas, tvirtinti pensijų fondų taisykles, stebėti, analizuoti ir tikrinti valdymo įmonių ir pensijų fondų veiklą, kreiptis į teismą dėl pagal finansų rinką reglamentuojančius teisės aktus saugomų viešųjų interesų gynimo ir daug kitų (Lietuvos Respublikos Lietuvos banko įstatymas, 1994).

Nustačiusi pagrindą įtarti teisės aktų pažeidimus arba valdymo įmonės, PEPP teikėjų ar platintojų veiklos trūkumus, taip pat kylant grėsmei šių subjektų veiklos stabilumo ir patikimumo ir pensijų kaupimo dalyvių interesų atžvilgiu, Lietuvos bankas gali duoti šiuos privalomus nurodymus valdymo įmonei: apriboti bet kokius finansinių priemonių įsigijimo sandorius pensijų fondo sąskaita; per nustatytą terminą pašalinti teisės aktų pažeidimus ar veiklos trūkumus; atkurti iki pažeidimo buvusią padėtį; pakeisti bet kokius reikalavimų neatitinkančius informacinius pranešimus investuotojams; įpareigoti valdymo įmonę perduoti iš pensijų kaupimo sutarčių kylančias teises ir pareigas (pensijų fondų valdymą) kitai valdymo įmonei; pakeisti depozitoriumą; teikti papildomą informaciją ir atlikti kitus veiksmus, kad būtų pašalinti pažeidimai.

Prieš taikant privalomus nurodymus ar kitas poveikio priemones ir po jų taikymo (neatidėliotinais atvejais, kai kyla grėsmė viešajam interesui ar finansiniam stabilumui, Lietuvos bankas gali nuspręsti imtis veiksmų nelaukiant) valdymo įmonėms, skiriamas 14 dienų terminas paaiškinimams pateikti ir (arba) pagrįsti, jog nėra pagrindo poveikio priemonės ar privalomų nurodymų taikymui (Lietuvos Respublikos Lietuvos banko

įstatymas). Išimtinu atveju, priežiūros institucija turi teisę paskirti laikinąjį atstovą veiklos priežiūrai. Taikant išvardintas priemones, atsižvelgiama į pažeidimų aplinkybes, t. y. pažeidimų trukmę ir reikšmę (sunkumas, žalos dydis, fizinių ar juridinių asmenų kaltė), ankstesni pažeidimai, lengvinančios ir sunkinančios aplinkybės, pažeidimų pasikartojimų tikimybė. Lietuvos papildomo savanoriško pensijų kaupimo įstatymo 59 straipsnyje įtvirtinta baudų tvarka: juridiniams asmenims gali būti skirta iki 10 procentų bendrųjų metinių pajamų bauda, vadovams ir kitiems įmonėje esantiems fiziniams asmenims – iki 50 000 eurų. Tuo tarpu jei pažeidimai susiję su PEPP valdymo įmonėmis, baudos taikomos atitinkamai pagal Reglamento (ES) 2019/1238 67 straipsnį. Tam tikrais pažeidimų atvejais, valdymo įmonėms gali būti paskirta ir dvigubo dydžio bauda. Jeigu valdymo įmonei buvo pritaikyta poveikio priemonė, ji negaus papildomų kaupimo dalyvių automatinio įtraukimo būdu bent 3 metus.

Estijos kaupimo veiklos licencijavimo tvarka numatyta Estijos investicinių fondų įstatymo 313 ir 332 straipsniuose. Nors abi valstybės taiko panašią licencijavimo tvarką, Estija reikalauja pateikti daugiau duomenų apie įmonės auditorių, planuojamus valdymo, depozitoriumo mokesčius, investicinių vienetų emisijos ir išpirkimo mokesčių tarifus, taip pat fondo akcijų ar investicinių vienetų emisijos tvarką, įmonės įstatus. Tačiau, skirtingai nei Lietuva, licencijavimo procedūros metu neprašoma pateikti dokumentų apie patvirtintas veiklos tęstinumo, interesų konfliktų vengimo, rizikos valdymo, pinigų plovimo ir terorizmo finansavimo prevencijos politikas, IT sistemų ir jų saugumo priemonių aprašo – tam tikri sprendimai gali būti priimami tada, kai valdymo įmonė, jau turėdama pensijų kaupimo bendrovės licenciją, siekia sukurti pensijų kaupimo fondus. Papildomai, įmonėms nereikia rengti veiklos (verslo) plano pagal tris skirtingus scenarijus.

Estijos investicinių fondų įstatymo 455 straipsnyje numatyta, jog valdymo įmonių priežiūros tikslas – užtikrinti, kad visų fondų ir fondų valdytojų steigimas, veikla ir veiklos nutraukimas vyktų pagal teisės aktuose nustatytą tvarką, vadovaujantis viešuoju interesu (Estijos investicinių fondų įstatymas, 2016). Estijos pensijų fondų veiklą prižiūri Finansų Priežiūros Institucija (toliau – **FSA**). FSA atsakinga už licencijų pensijų kaupimo bendrovėms išdavimą, jų veiklos stebėseną ir teisės aktų vykdymą, taip pat už depozitoriumų, akcijų biržų ir kitų investicinių subjektų priežiūrą (OECD, 2011, p. 7). Estijos priežiūros institucija yra finansuojama iš finansų priežiūros subjektų mokamų privalomų įmokų, įskaitant priežiūros mokestį, kurį turi mokėti kiekvienas investicinis fondas. Pensijų fondai Estijoje privalo laikytis kapitalo ir mokumo reikalavimų, taip pat investavimo apribojimų ir atskaitomybės standartų. Be to, FSA turi teisę skirti baudas ir kitas sankcijas taisyklių nesilaikantiems pensijų fondams.

Taigi, analizė atskleidžia, kad tiek Lietuvoje, tiek Estijoje pensijų fondų licencijavimo reikalavimai yra pakankamai griežti. Lietuvos bankas ir Estijos FSA atlieka lemiamą vaidmenį stebėdamos ir užtikrindamos taisyklių laikymąsi. Abi šalys skiria didelį dėmesį efektyviai priežiūrai ir baudmėms, siekdamos užtikrinti pensijų fondo veiklos stabilumą ir patikimumą, apsaugant dalyvių ir visuomenės interesus.

2.2. Pensijų kaupimo bendrovių teisės ir pareigos

Pensijų fondų turto valdymo reglamentavimas turėtų būti grindžiamas tikslu aprūpinti kaupimo dalyvius pensijų pajamomis ir užtikrinti, kad investicijų valdymo funkcija būtų vykdoma laikantis riziką ribojančių saugumo, pelningumo ir likvidumo principų, taikant rizikos valdymo koncepcijas, tokiomis kaip diversifikavimas ir turto bei įsipareigojimų suderinamumas (OECD, 2022, p. 5). Pensijų turtas turi būti investuojamas rūpestingai, apdairiai ir rūpestingai, pasikliaujant ekspertiniais įgūdžiais. Būtina laikytis fiduciarinių pareigų, t. y. veikti geriausiais plano dalyvių interesais, užtikrinti vidinę veiklos kontrolę. Tuo tarpu įstatymų leidėjas turi nustatyti investicinio portfelio ribas, kuriomis remiantis būtų užtikrinami aukščiau paminėti principai (OECD, 2022, p. 6).

Lietuvos papildomo savanoriško pensijų kaupimo įstatymo 6 straipsnyje įtvirtinta, jog valdymo įmonė, vykdant pensijų kaupimo veiklą, privalo: veikti sąžiningai ir profesionaliai pensijų fondų bei dalyvių naudai; laikytis rinkos vientisumo principo ir užtikrinti geriausias sąlygas; atskleisti visapusišką aktualią informaciją pensijų kaupimo dalyviams; užtikrinti patikimas valdymo procedūras ir kontrolę; saugoti reikiamą dokumentaciją ne trumpiau kaip 10 metų; vengti interesų konfliktų ir užtikrinti tinkamus kvalifikacijos ir reputacijos standartus; laikytis įstatymų ir reguliavimo reikalavimų; teikti būtiną informaciją Lietuvos bankui; skaičiuoti nuolatinę riziką, su kuria susiduria valdomi pensijų fondai. Siekdama išvengti pažeidimų, valdymo įmonė privalo įgyvendinti ir taikyti papildomas organizacines ir administracines priemones, procesus ir metodus, skirtas užkirsti kelią interesų konfliktams, rizikai skaičiuoti ir valdyti, įgyvendinti ir palaikyti tinkamą ir dokumentais patvirtintą rizikos valdymo politiką su nustatytomis rizikos rūšimis, su kuriomis susiduria ar gali susidurti valdomi pensijų fondai.

Kaip numato Lietuvos pensijų kaupimo įstatymo 3 straipsnio 3 dalis, pensijų kaupimo bendrovės gali steigti dviejų tipų pensijų fondus: tikslinių dalyvių grupių bei pensijų turto išsaugojimo fondus. Tikslinės grupės pensijų fondo investicinio portfelio rizikingumas priklauso konkrečiai nuo amžiaus grupės, kai jaunesniems asmenims skirti fondai taiko rizikingesnę strategiją, o palaipsniui, vis labiau artėjant senatvės amžiui,

investicijos taps mažiau rizikingos. Turto išsaugojimo fondai pasižymi mažiausią riziką turinčiu investiciniu portfeliu, siekiant išlaikyti stabilumą net ir stiprios infliacijos metu. Pastebėtina, jog kiekviena pensijų kaupimo bendrovė Lietuvoje pagal teisinius aktus privalo turėti iš viso 8 pensijų fondus, t. y. 7 tikslinės amžiaus grupės fondus ir 1 turto išsaugojimo fondą, skirtą tiems, kurie yra sukakę pensinį amžių (Lithuanian country fiche on pension..., 2020). Valdytojas turi nuspręsti dėl konkrečios fondo investavimo strategijos, tačiau bendrieji reikalavimai yra nurodyti įstatyme. Visas investavimo strategijas turi patvirtinti Lietuvos bankas (Lithuanian country fiche on pension..., 2020).

Atsižvelgiant į tai, jog investicijos yra susijusios su rizika, pensijų kaupimo bendrovės turi laikytis investavimo principų, nurodytų Lietuvos pensijų kaupimo įstatymo 19 straipsnyje: investicijos, vykdomos pensijų fondo turto atžvilgiu, turi būti saugios, pelningos, o portfelis turi būti likvidus; atliekant bet kokius investicinius sandorius privaloma ieškoti geriausio rezultato kainos, išlaidų, operacijų įvykdymo patikimumo ir greičio aspektais; pensijų turtą draudžiama investuoti į įmonių grupės finansines priemones ar kitus produktus, siekiant spręsti valdymo įmonės, kitos grupės įmonės arba fondo likvidumo, mokumo ar atitikties teisiniam reguliavimui sunkumus. Pensijų fondo investicinis portfelis turi atitikti Lietuvos pensijų kaupimo įstatymo 21 straipsnyje nurodytus reikalavimus, o Lietuvos bankas turi teisę bet kada patikrinti investavimo principų ir tvarkos laikymosi būklę.

Pagrindiniai investicijų tikslai yra pelningumas (investicijos turėtų pasiekti maksimalią grąžą, atsižvelgiant į priimtina riziką) ir saugumas (investicijos turėtų padėti socialinės apsaugos sistemai ekonomiškai efektyviai vykdyti savo įsipareigojimus) (Bitinas, 2019, p. 15). Investicijos turi būti atliekamos siekiant tinkamos pusiausvyros tarp saugumo ir pelningumo tikslų. Papildomai, investicijos turi būti naudingos socialine ir ekonomine prasme (investicijos turi prisidėti prie ilgalaikio šalies ekonomikos augimo, pavyzdžiui, investuojant į žmogiškuosius išteklius, sveikatos apsaugą ar transporto infrastruktūrą). Remiantis tarptautine praktika, bendrieji pensijų fondų valdymo principai yra šie: asmens apdairumo, investicijų grąžos, stebėsenos, dalyvavimo, galiojančio teisinio reguliavimo, deramo patikrinimo, gebėjimų stiprinimo, skaidrumo principai (Bitinas, 2019, p. 15).

Valdymo įmonė, siekdama efektyvesnio pensijų fondų valdymo, gali pasinaudoti teise pavesti dalį savo funkcijų kitai įmonei, bendrovė gali būti reorganizuota, pertvarkyta arba atskirta, galima perduoti teises ir pareigas, kylančias iš pensijų kaupimo sutarčių, kitai valdymo įmonei, numatoma galimybė ir sujungti tos pačios rūšies pensijų fondus. Atlikti daugumą veiksmų galima tik su Lietuvos banko leidimu. Fondai taip pat gali būti panaikinti

valdymo įmonės valdybos arba teismo sprendimu, jei yra viena iš šių sąlygų: valdymo įmonė įvykdė visus įsipareigojimus pensijų fondo dalyviams; visi jos valdomo pensijų fondo dalyviai pereina į kitą fondą; valdymo įmonė likviduojama arba reorganizuojama.

Reklamos apie pensijų kaupimą draudžiama klaidinti potencialius dalyvius ar skelbti neteisingą informaciją, įvairius skaičiavimus galima daryti tik pagal priežiūros institucijos nustatytas taisykles; informacija apie galimas išmokas turi būti aiški, su paaiškinimais ir garantijų nebuvimu, reklamoje gali būti tik priežiūros institucijos patvirtinti finansiniai rezultatai ir apskritai naudojama tik su pensijų kaupimu susijusi informacija. Svarbu paminėti ir tai, jog Lietuvos pensijų kaupimo įstatymo 23 straipsnio 7 ir 8 dalyse įtvirtinta pensijų kaupimo bendrovės pareiga užtikrinti, kad įmonės darbuotojai, kurie teikia informaciją apie pensijų kaupimo veiklą ar sudaro kaupimo sutartis, būtų kvalifikuoti ir nepriekaištingos reputacijos.

Estijos pensijų kaupimo bendrovės užsiima valdymo veikla, numatyta Estijos investicinių fondų įstatymo 305 straipsnio 2 dalyje – investuoja pensijų turtą, valdo rizikas, susijusias su investicijomis, vykdo fondo administravimo funkciją ir siūlo savo pensijų fondą visuomenei. Valdymo įmonės turi grįsti savo veiklą Estijos investicinių fondų 309 straipsnyje numatytais reikalavimais: privaloma paisyti geriausių fondo dalyvių interesų, nepažeidžiant galiojančio teisinio reguliavimo bei pagrindinių įmonės ar fondo dokumentų; privaloma užtikrinti tinkamą kaupimo dalyvių informavimą, valdyti fondo turtą pagal taisykles; veiklą grįsti remiantis sąžiningumo, kompetentingumo, tikslumo ir darbštumo principais, vengti interesų konfliktų, o jiems kilus – vadovautis dalyvių interesais bei užtikrinti taisyklingas procedūras pažeidimams pašalinti; laikytis investicijų apribojimų, numatytų fondo pagrindiniame dokumente, prospekte ir teisės aktuose.

Estijos privalomasis pensijų fondas – tai investicinis fondas, sukurtas privalomai kaupiamajai pensijai rinkti (Estijos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. spalio 20 d. sprendimas). Investicinio fondo tikslas yra investuoti jame esantį kapitalą investuotojų naudai ir jų bendram interesui, o pagrindinis pensijų fondų tikslas – suteikti investicinių vienetų savininkui kaupiamąją pensiją. Palyginti su kitais sutartiniais investiciniais fondais, pensijų fondams nustatytos specialios taisyklės. Privalomųjų pensijų fondų investavimo apribojimai taip pat nustatyti Estijos investicinių fondų įstatyme, kuriame palaipsniui buvo įgyvendinti pakeitimai, suteikiantys fondų valdytojams daugiau laisvės (Eesti Pank, 2020, p. 22). Laikoma, kad didžiausi sisteminiai pokyčiai Estijoje įvyko nuo 2008 m., kai pensijų fondams buvo leista turėti 75 % akcinio kapitalo, o nuo 2019 m. fondams buvo leista turėti 100 % akcinio kapitalo. Pensijų fondų investavimo apribojimai palaipsniui buvo mažinami ir kitoms priemonėms, todėl nuo 2015 m. pensijų fondams buvo leista sudaryti sandorius

su tauriaisiais metalais ir susijusiais vertybiniais popieriais, taip pat leista daugiau investuoti į akcijų biržose nesančius vertybinius popierius. Papildomai, atsirado vis daugiau galimybių investuoti į padengtas obligacijas, fondus, nekilnojamąjį turtą ar užsienio valiutas, todėl galima plačiau paskirstyti investicinę riziką. Palaipsniui fondų valdymo mokesčiai buvo sumažinti (Eesti Pank, 2020, p. 22). Konservatyvūs pensijų fondai negali taikyti pelningumo mokesčių.

Pensijų kaupimo bendrovės Estijoje nuo 2021 m. įgyvendintos pensijų sistemos reformos susiduria su papildomais iššūkiais – pensijų kaupimo dalyvių teisė bet kada atsiimti pinigus iš antrosios pakopos fondų valdytojui nustato griežtesnę pareigą atlikti mokėjimus iš pensijų fondo ir mažina pensijų fondo turtą, todėl fondo valdytojams tenka keisti investavimo politiką, t. y. parduoti mažiau likvidų turtą ir didinti likvidaus turto dalį investicijų portfelyje (Estijos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. spalio 20 d. sprendimas). Ekonominės krizės ar kito didelio masto poveikį turinčio įvykio atveju daug dalyvių gali vienu metu pareikalauti išmokėti pensijų turtą, todėl privaloma užtikrinti fondo stabilumą visais atvejais. Negana to, dalyviai įgijo teisę perkelti sukauptą pensijų turtą į pensijų investicines sąskaitas, taip dar labiau apsunkinant fondo investicinę politiką. Tačiau įstatymų leidėjas, numatydamas šias problemas, specialiai numato gan ilgą, t. y. 6 mėnesių terminą minėtų veiksmų įgyvendinimui, taip pat numato galimybę laikinai, iki 2024 m., nesilaikyti tam tikrų teisės aktuose nustatytų reikalavimų. Siekiant sumažinti problemas, susijusias su likvidumu, kaupimo fondams taip pat suteikiama teisė gauti didesnes paskolas nei anksčiau (Estijos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. spalio 20 d. sprendimas)

Taigi, pensijų kaupimo bendrovės, vykdydamos pensijų kaupimo fondų veiklą, turi laikytis teisės aktuose nustatytų reikalavimų, kurie imponuoja visapusiškai užtikrinti pensijų kaupimo dalyvių interesų apsaugą. Pensijų fondams kaip investiciniams fondams yra taikomi papildomi reikalavimai investicijų, informavimo, atskaitomybės ir kitose srityse, o jiems suteiktos teisės yra ribojamos plačiau, nei kitų investicinių fondų. Daugumoje atvejų valdymo įmonė savo teisėmis gali pasinaudoti tik tada, kai gaunami priežiūros institucijos leidimai ir kai įsitikinama, jog tai nepažeis kaupimo dalyvių teisių.

3. Pensijų kaupimo fondų dalyvių teisės Lietuvoje ir Estijoje

Pensijų kaupimo sistema yra sukurta ir vis tobulinama visų pirma tam, kad valstybių piliečiai turėtų orią senatvę. Tokį teiginį galima pagrįsti viskuo, kas buvo nagrinėta – sistema be pensijų kaupimo dalyvių tiesiog nefunkcionuotų. Tiek Lietuva, tiek Estija yra įpareigos uztikrinti, kad visuomenė būtų aprūpinta senatvėje bent minimaliuoju lygmeniu. Nors valstybės įvairiomis skatinamosiomis priemonėmis prisideda prie antrosios pakopos pensijų kaupimo įmokų, nemažą dalį pensijų turto sudaro pačių dalyvių turtas. Tai implikuoja išvystyti tokią sistemą, kurioje pensijų kaupimo dalyviai galėtų turėti tam tikrą įtaką naudojantis tam tikromis nuosavybės teisėmis keisti esminius pensijų kaupimo parametrus, pavyzdžiui, mokamų įmokų dydį, proceso eigą, investicijų strategiją ir kt. Tokių teisių reglamentavimas bei užtikrinimas pensijų kaupimo dalyvių atžvilgiu gali padidinti pasitikėjimą pensijų kaupimo mechanizmu, taip pat leidžia reikšmingai koreguoti pensijų turto augimo efektyvumo amplitudę, atsižvelgiant į priimamų asmeninių sprendimų sėkmę.

Platesnė kaupimo dalyvių individualaus pasirinkimo laisvė taip pat gali padidinti konkurencinį spaudimą pensijų kaupimo bendrovėms, kad būtų labiau atsižvelgiama į vartotojų pageidavimus ir sumažintos kaupimo išlaidos (The future of multi-pillar pension systems, 2012, p. 20). Tačiau kuo labiau didinamos individualaus pasirinkimo galimybės ir kuo labiau didėja konkurencija tarp pensijų fondų, tuo daugiau paslaugų teikėjai yra linkę didinti viešųjų ryšių ir rinkodaros išlaidas, o dėl to gali didėti pensijų kaupimo dalyviams tenkančios mokesstinės sąnaudos. Todėl valstybės, individualiai atsižvelgdamos į joms būdingas problemas, visuomenės įpročius, finansinę padėtį, nustato skirtingus senatvės pensijų sistemos siekius, o jų įgyvendinimą reglamentuoja skirtingais būdais.

Kadangi antroji pakopa yra visų pirma susieta su investicine rizika, taip pat žinant, jog ekonominės krizės ar kitais atvejais į pensijų fondus mokėtini pensijų įmokų dydžiai gali būti mažinami ir neįmanoma apskaičiuoti, koks bus per gyvenimą sukaupto asmens pensijų turto dydis sulaukus senatvės, įstatymų leidėjui kyla papildomų sunkumų užtikrinant tvirtą visuomenės pasitikėjimą konkrečios valstybės senatvės pensijų sistemos modeliu. Siekdamos darnaus ir efektyvaus antrosios pakopos sistemos veikimo, Lietuva ir Estija numato skirtingą pensijų kaupimo dalyvių teisių ir pareigų reglamentavimą, todėl būtina atlikti analizę šiuo aspektu.

3.1. Pensijų kaupimo antrojoje pakopoje inicijavimas

Pradėti kaupimą Lietuvos antrosios pakopos pensijų fonde galima dviem būdais: asmuo yra įtraukiamas į pensijų kaupimą remiantis Lietuvos pensijų kaupimo įstatymo 6 straipsnyje nustatyta tvarka ir jis nepareiškia atsisakymo, arba; asmuo sudaro pensijų kaupimo sutartį su pensijų kaupimo bendrove dėl pensijos kaupimo viename iš pensijų fondų. Pirmasis būdas pradėjo veikti nuo 2019 m. įsigaliojusios pensijų reformos, o jo specifiška yra tokia, jog kas 3 metus ne jaunesni kaip 18 metų amžiaus ir ne vyresni kaip 40 metų amžiaus asmenys, kurie yra draudžiami socialiniu draudimu, tačiau vis dar nedalyvauja pensijų kaupimo sistemoje, yra įtraukiami į pensijų kaupimą. Lietuvos Konstitucinis Teismas, aiškindamas tokią įstatymų leidėjo pasirinktą priemonę, skirtą nustatyto amžiaus asmenims, priminė, jog vienas pagrindinių įgyvendintos reformos siekių yra padidinti dalyvaujančiųjų pensijų kaupime dalyvių skaičių, taip užtikrinant kuo didesnės visuomenės dalies aprūpinimą senatvėje, o 40 metų įtraukimo riba pasirinkta siekiant garantuoti ilgalaikę investicijų naudą kuo anksčiau įtraukiant jaunos asmenis į pensijų kaupimą, kai vyresniems asmenims tapti pensijų kaupimo dalyviais gali būti ne taip optimalu (Lietuvos Konstitucinio Teismo 2020 m. vasario 10 d. nutarimas). Todėl, paliekant teisę kaupimo atsisakyti, taip pat teisę pradėti kaupti ir vyresniems nei 40 metų amžiaus asmenims, toks įtraukimo mechanizmas nėra diskriminuojantis amžiaus atžvilgiu.

Siekiant, kad asmenys priimtų tinkamą sprendimą ir būtų užtikrintos jų teisės nepradėti pensijų kaupimo, Sodra ne vėliau kaip per mėnesį informuoja asmenį apie jo įtraukimo į pensijų kaupimą faktą ir jo teisę ne vėliau kaip per 7 mėnesius sudaryti pensijų kaupimo sutartį su pasirinkta pensijų kaupimo bendrove arba atsisakyti dalyvauti pensijų kaupime. Pasirinkimas nekaupiti šiuo atveju nedraudžia asmenims sudaryti pensijų kaupimo sutartį savo iniciatyva, taip pat nesukuria prielaidos, jog daugiau į kaupimą asmuo nebus įtraukiamas – kol potencialaus pensijų kaupimo dalyvio amžius nesiekia 40 metų, automatinis įtraukimas kartojasi periodiškai, kas 3 metus. Nepateikus atsisakymo ir įsigaliojus pensijų kaupimui, esant svarbioms priežastims, galima teikti papildomą prašymą atsisakyti dalyvauti pensijų kaupime, pateikiant priežastingumą įrodančius dokumentus. Lietuvos Konstitucinio Teismo nuomone, tokio reguliavimo pakanka, kad asmuo priimtų tinkamą, laisva valia grįstą sprendimą (Lietuvos Konstitucinio Teismo 2020 m. vasario 10 d. nutarimas). Tuo tarpu antruoju būdu pensijų kaupimas prasideda įsigaliojus pensijų kaupimo sutarčiai, kuri sudaroma tarp pensijų kaupimo dalyvio ir pensijų kaupimo bendrovės. Šis būdas galiojo jau prieš reformą ir pasižymi visiškai asmens laisve paties valia sudaryti raštiškos formos sutartį ji tenkinančiomis sąlygomis pagal Lietuvos banko

patvirtintas standartines pensijų fondų taisykles. Paminėtina, jog dalyviai taip pat turi teisę atsisakyti pirmą kartą sudarytos pensijų kaupimo sutarties ne vėliau kaip per 30 dienų informavus pensijų kaupimo bendrovę, o pasinaudojus šia teise pensijų kaupimo sutartį kitą kartą bus galima sudaryti tik kitų metų sausio 1 d.

2020 m. vasario 10 d. nutarime Lietuvos Konstitucinis Teismas taip pat paminėjo, kad Lietuvos Konstitucijos 46 straipsnio 1 dalies sąvoka apie asmens ūkinės veiklos laisvę ir iniciatyvą yra interpretuotina plačiau. Ši sąvoka apima ne tik teisę laisvai sudaryti sutartis, bet ir tai, kad sutarčių sudarymo laisvė yra visų pirma laisvo susitarimo tarp šalių išraiška, siekiant sudaryti sutartį. Remiantis Konstitucija, ypač jos 46 ir 52 straipsniais, kurie nustato konstitucinius socialinės darnos ir teisingumo principus, teisės aktų leidėjas, reguliuodamas ūkinę veiklą pensijų kaupimo srityje, turi atsižvelgti į asmens ir visuomenės interesus bei ginti įvairias konstitucines vertybes, tarp kurių – socialinė apsauga, vartotojų interesų apsauga, asmens ūkinės veiklos laisvė ir iniciatyva, kurios apima ir sutarčių sudarymo laisvę.

Kita vertus, anot Lietuvos Konstitucinio Teismo, sutarčių sudarymo laisvė gali turėti tam tikrų apribojimų. Sutarčių šalys turi teisę savaip spręsti dėl sutarties turinio klausimų, tačiau tai neturi pažeisti Konstitucijoje nustatytų reikalavimų, atitinkamų įstatymų nuostatų, kurios neprieštarauja Konstitucijai, ir tai neturi riboti kitų asmenų teisių ir laisvių. Įstatymų leidėjas, vadovaudamasis Lietuvos Konstitucija, ypač jos 29 straipsnio nuostatomis, kurios garantuoja visų asmenų lygiateisiškumą ir nediskriminavimą, taip pat atsižvelgdamas į įvairias socialines, demografines ir ekonomines aplinkybes, įskaitant valstybės finansinę padėtį, gali priimti teisės aktus, skatinančius tam tikros amžiaus visuomenės grupės narius kuo greičiau priimti sprendimą dėl dalyvavimo senatvės pensijų fondų kaupime, siekiant užtikrinti, kad būtų sukaupiama reikšminga suma lėšų būsimoms senatvės pensijoms ir realizuojama senatvės pensijų sistemos veikimo darna (Lietuvos Konstitucinio Teismo 2020 m. vasario 10 d. nutarimas). Taigi, teisinio reguliavimo priemonės, t. y. tokios, kaip automatinis įtraukimas į pensijų kaupimą, kurios yra skirtos įgyvendinti visuomenei naudingus tikslus, yra teisėtos, o tam tikrais atvejais – būtinos, siekiant efektyvių rezultatų.

Lyginant abu pensijų kaupimo įsigaliojimo atvejus, galima daryti prielaidą, jog asmuo išsamiau susipažins su savo teisėmis bei pačia pensijų kaupimo esme, jeigu pensijų kaupimo sutartį sudarys pats, aptardamas jos sąlygas ir kylančias pasekmes konkrečiai su tam tikra pensijų kaupimo bendrove. Vis tik atsižvelgiant į tai, jog įsigaliojusį pensijų kaupimą nutraukti galima tik keliais specifiniais atvejais, verta apsvarstyti aktyvesnį asmenų informavimo procesą, ypač žinant tai, jog Sodra registruotu laišku informuoja

asmenis tik vieną kartą. Pavyzdžiui, jauni asmenys išvyksta studijuoti į kitą miestą, tačiau nekeičia deklaruotos gyvenamosios vietos. Tokiu atveju kyla tikimybė, jog laiškas pasieks registruotą adresą tuomet, kai adresato nebus namuose, o tai gali lemti to laiško gavimo fakto užmarštį ir netikėtą įtraukimą į pensijų kaupimą. Kitaip tariant, apsiribojimas vienu registruotu laišku ir Sodros sistemos pranešimais kelia vienokią ar kitokią riziką, jog asmuo bus informuotas netinkamai. Lietuvos įstatymų leidėjui reikėtų apsvarstyti galimybę, kad informavimas būtų vykdomas kelis kartus, taip pat įvairesniais būdais: mobilaus ryšio priemonėmis, elektroniniu paštu ir kt.

Nors automatinio įtraukimo į antrąją pakopą reguliavimas vienareikšmiškai turi savo naudą, visuomenėje kyla vis didesnis nepasitenkinimas šiuo sistemos aspektu. 2023 m. spalio 4 d. Lietuvos Prezidentas užregistravo Pensijų kaupimo įstatymo pataisas, tarp kurių, be kita ko – pasiūlymas pakoreguoti automatinio įtraukimo teisinį reguliavimą: taikyti automatinio įtraukimo priemonę tik asmenims nuo 21 metų; nustatyti, kad Sodra iki birželio 1 d. turi gauti dalyvio patvirtinimą dėl pranešimo apie automatinį įtraukimą gavimo faktą, ir; sukurti teisę nutraukti pensijų kaupimą per 3 mėnesius (arba ilgiau, jeigu yra svarbių priežasčių) nuo jo įsigaliojimo, kai asmuo pradeda kaupti įtraukimo būdu (Aiškinamasis raštas dėl įstatymų projektų..., 2023). „Dauguma kaupiančiųjų pensijai jaučiasi priversti tą daryti, nesijaučia padarę sąmoningą sprendimą ir nemato didelės vertės ir naudos. Įtraukiamiems į pensijų kaupimą asmenims trūksta informacijos apie pensijų kaupimo naudą, rizikas, privalumus ir trūkumus. Tą rodo viešosios apklausos, tą pastebi ir Lietuvos bankas. Trūksta kokybiškos informacijos ir komunikacijos su įtraukiamais pensijų kaupimo dalyviais. Sodros informacinė sistema nėra pakankama informavimo ir komunikavimo priemonė“ (Aiškinamasis raštas dėl įstatymų projektų..., 2023). Minima, jog gimnazijų klasių mokiniai ar studentai, sukakę 18 metų amžių, vis dažniau įsidarbina vasaros laikotarpiais, atostogų metu, dirba vakarais. Besimokantys asmenys nėra aktyviai besidomintys pensijų kaupimu, dažniausiai įsidarbina trumpam, dažnai keičia darbo vietas. Neretai tai būna pirmasis jų susidūrimas su valstybinio socialinio draudimo sistema ir mokestine aplinka. Iki 21 m. amžiaus asmenys neturi patirties ir pakankamai žinių apie pensijų sistemą. Besimokantys žmonės, turintys paskolų už mokslą, neturintys ar ieškantys pastovios gyvenamosios vietos, yra labiau finansiškai pažeidžiami. Todėl spėjama, jog tokie įstatymo pakeitimai Lietuvoje pagerintų jaunų asmenų padėtį, komunikaciją ir informacijos sklaidą tarp pensijų kaupimo dalyvių, Sodros ir pensijų kaupimo bendrovių, taip pat sumažintų prievartos elementą ir didintų pasirinkimo laisvę.

Estijos teisinis reguliavimas numato labai panašų kaupimo inicijavimo sistemos veikimo principą – asmuo nuo 16 metų amžiaus gali pasirinkti sudaryti sutartį ir kaupti

pensijų fonde ar investicinėje sąskaitoje pats, arba, sulaukus 18 metų amžiaus, jam priskiriamas vienas iš pensijų fondų, kuris taiko agresyvią investicinę strategiją bei nustato mažiausius mokesčius. Automatinio įtraukimo procesas netaikomas tik tiems asmenims, kurie yra gimę 1983 m. ar anksčiau, todėl ir Estija numato tam tikrą amžiaus ribą, nuo kurios asmenys į antrosios pakopos pensijos kaupimą nebeįtraukiami.

Galima teigti, jog Estijos automatinio įtraukimo proceso trūkumai tapo nebereikšmingi įsigaliojus 2021 m. pensijų sistemos reformai, kuri suteikė galimybę pensijų kaupimo dalyviams bet kada, nors ir įsigaliojus kaupimui, atsisakyti dalyvauti antrosios pakopos pensijų kaupime. Minėta reforma buvo nemaža dalimi paskatinta būtent visuomenės nepasitenkinimo dėl automatinio įtraukimo į pensiją proceso, kadangi anksčiau asmenims nebuvo suteikiama galimybė savanoriškai atsisakyti dalyvauti kaupime. Dabartinis reguliavimas atsisakymo kaupti atveju numato apribojimą dalyvauti kaupime ateinančius 10 metų, todėl, nors abiejų valstybių piliečiai gali atsisakyti automatinio įtraukimo į pensijų kaupimą, Estija sukuria išskirtines atgrasomojo pobūdžio sąlygas, kurios padidina šio sprendimo svarbą.

Taigi, abiejų valstybių gyventojai pradėti kaupti antroje pakopoje gali pasirašant sutartį su pensijų fondu, arba per automatinį įtraukimą pagal įstatymuose nustatytą tvarką. Estija numato papildomą galimybę inicijuoti kaupimą pensijų investicinėje sąskaitoje. Manytina, jog savanoriškai sudarant pensijų kaupimo sutartį asmenys bus labiau supažindinami su jų teisėmis ir antrosios pakopos pensijos kaupimo sistemos veikimu. Įtraukimo į kaupimą metodas Lietuvoje, nepaisant jo teikiamos naudos, gauna vis daugiau kritikos, daugėja pasiūlymų šį reglamentavimą koreguoti.

3.2. Pensijų kaupimo fondo keitimas

Pensijų fondo keitimas yra svarbus veiksmas, norint užtikrinti maksimalų pensijų kaupimo efektyvumą. Tokia teisė gali būti svarbi ir tiems asmenims, kurie buvo įtraukti į pensijų kaupimą įstatyme numatyta tvarka. Besikeičiantys pensijų fondų mokesčiai, investavimo strategijos bei finansų rinka lemia tam tikrą atsakomybę kiekvienam pensijų kaupimo dalyviui tikrinti, kur investuojamas jų pensijų turtas ir ar vykdomos investicijos pelningos. Pavyzdžiui, 2008 m. tyrimo duomenimis, 1 procentas, skirtas komisiniams mokesčiams, ateities senatvės pensiją sumažina vidutiniškai 19,6 procentais, o 2014 m. tyrimo duomenimis, pensijų fondų administraciniai, investicijų valdymo, audito, turto saugojimo mokesčiai, reklamos ir teisinės išlaidos iš viso per 40 metų laikotarpį gali sumažinti pensijų turto vertę Estijoje iki 31 procentų (ILO, 2018, p. 22).

Kaip jau buvo aptarta, Lietuvoje yra dviejų rūšių antrosios pakopos pensijų fondai – tai tikslinės dalyvių grupės ir turto išsaugojimo fondai. Lietuvos pensijų kaupimo įstatymo 9 ir 10 straipsniai numato kiekvieno dalyvio teisę pereiti į kitą tos pačios valdymo įmonės pensijų fondą, arba pakeisti ir fondą, ir valdomąją bendrovę. Jei asmuo nuspręstų kaupti ne jo amžiaus grupės pensijų fonde, jis kaupimo bendrovės turi būti supažindintas su papildomais rizikos veiksniais. Įstatymiškai numatyta, jog toje pačioje bendrovėje galima pakeisti fondą kartą per metus visiškai nemokamai. Keičiant fondą dažniau, gali būti taikomi mokesčiai už sąskaitos uždarymą bei lėšų pervedimą, tačiau jie negali viršyti 0,05 procento dalyvio pensijų turto vertės. Tuo tarpu keisti pensijų kaupimo bendrovę galima tik kartą per metus, su galimybe dalyviui taikyti aukščiau minėtą mokestį. Dalyvių teisė keisti fondą ar bendrovę negali būti ribojama. Kadangi kiekviena pensijų kaupimo bendrovė Lietuvoje yra įpareigota įsteigti pensijų fondą visoms tikslinėms dalyvių grupėms, taip pat – bent vieną turto išsaugojimo fondą, galima teigti, jog tokia tvarka bent dalinai užtikrina kiekvieno pensijų kaupimo dalyvio galimybę pasirinkti jo investicinius poreikius atitinkantį pensijų fondą.

Estijos pensijų fondai yra skirstomi į paprastus privalomosios pensijos ir konservatyvius pensijų fondus, o Estijos kaupiamųjų pensijų įstatymo 23 straipsnis garantuoja dalyvių teisę ne tik pakeisti pensijų fondą, bet taip pat pensijų turtą perkelti į pensijų investicinę sąskaitą. Tiesa, perkėlimo procesas užtrunka ilgiau, nei Lietuvoje – priklausomai nuo to, kada bus pateiktas prašymas, gali praeiti nuo 2 iki 4 mėnesių, kol perkėlimas bus įvykdytas (kol prašymas neįsigalioja, jį galima koreguoti). Perkeliant sukauptą turtą, taikomi Estijos investicinių fondų įstatymo 65 straipsnio 2 dalyje numatyti mokesčiai. Fondo keitimo ar vienetų konvertavimo ir perkėlimo į pensijų investicinę sąskaitą teisė taip pat negali būti ribojama, išskyrus minėtą terminą.

Investicinė pensijų sąskaita – tai banko sąskaita, atidaryta asmens vardu vienoje iš kredito įstaigų, kuri yra pensijų registre įtraukta sąskaitos tvarkytoja ir į kurią gaunamos privalomosios kaupiamosios pensijos įmokos. Tokia sąskaita suteikia visapusiškas galimybes pensijų kaupimo dalyviui savo nuožiūra investuoti pensijų turtą į įvairias finansines priemones, tuo pačiu sukuriant galimybę lavinti arba pritaikyti jau turimą finansinį raštingumą. Toks kaupimo būdas neabejotinai gali sukurti palankų efektą visuomenės pasitikėjimui pensijų kaupimo sistemos atžvilgiu. Ši priemonė taip pat gali padėti paskirti mažesnę dalį pensijų turto įvairiausiems mokesčiams. Svarbu paminėti ir tai, jog dalyvis gali tiesiog laikyti turtą pensijų investicinėje sąskaitoje, jų neinvestuojant. Tačiau, reikia atsižvelgti ir į tai, jog nors investuoti leidžiama tik į saugias bei patvirtintas finansines priemones, tokia pensijų turto kaupimo priemonė kai kuriems asmenims gali

būti per daug rizikinga, o netinkami investiciniai sprendimai gali lemti drastiškus turto praradimus. Lietuvoje artimiausias atitikmuo šiam institutui galėtų būti vertybinių popierių sąskaita, tačiau teisinio reguliavimo, kuris numatytų pensijų kaupimo įmokų kaupimą asmeninėje investicinėje pensijų sąskaitoje, nėra. Atsižvelgiant į tai, kas buvo išdėstyta, manytina, jog įstatymų leidėjui verta apvarstyti galimybes tokį kaupimo būdą reglamentuoti ir Lietuvoje, ypač atsižvelgiant į tai, jog tokios priemonės įgyvendinimas nereikalauja reikšmingų išteklių.

Apibendrinant, pensijų fondo keitimas yra esminė dalyvių teisė, atsižvelgiant į pastoviai kintančius pensijų fondų mokesčius ir investavimo strategijas. Ir Lietuvoje, ir Estijoje galioja teisė pereiti į kitą pensijų fondą ar pakeisti valdomąją bendrovę. Estijos įstatymų leidėjas reglamentuoja papildomą dalyvių teisę ne tik keisti fondą ar valdymo įmonę, bet ir perkelti sukauptą pensijų turtą į pensijų investicinę sąskaitą, suteikiant dalyviams didesnę kontrolę ir lankstumą. Investicinė pensijų sąskaita gali būti perspektyvi alternatyva, tačiau būtina atsižvelgti į galimas rizikas ir nuostolius, susijusius su netinkamais investiciniais sprendimais.

3.3. Galimybė sustabdyti arba nutraukti kaupimą antrojoje pakopoje

Lietuvos pensijų kaupimo įstatymo 13 straipsnis numato, jog dalyvis ne trumpiau kaip mėnesiui ir ne ilgiau kaip 12 mėnesių per visą jo senatvės pensijos kaupimo laikotarpį gali sustabdyti įmokų pervedimą, informuodamas pensijų kaupimo bendrovę. Turint omenyje tai, kad kaupimas senatvės pensijai įprastai užtrunka bent kelis dešimtmečius, leistinas bendras 12 mėnesių įmokų mokėjimo sustabdymo terminas yra santykinai trumpas ir mažai reikšmingas turint omenyje, kad tokiai teisei netaikomos jokios papildomos išimties, pavyzdžiui, teisė sustabdyti pajamų dalies mokėjimus į pensijų fondą dėl svarbių priežasčių. Kita vertus, toks reglamentavimas gali sukurti palankias sąlygas pensijų fondo turtinių išteklių augimui ilgalaikėje perspektyvoje – stabilus, nuolatinis įmokų mokėjimas yra viena iš pensijų kaupimo sistemos sėkmės priežasčių. Visgi, žinant faktą, jog asmuo, išnaudojęs 12 mėnesių įmokų mokėjimo sustabdymo limitą, neturės jokios teisinės galimybės pasinaudoti šia teise dar kartą net *force majeure* atveju, svarstyтина, ar toks asmens teisių apribojimas yra proporcingas ir teisingas. Siekiant užtikrintai apsaugoti kaupimo dalyvių interesus ir sukurti galimybę jų pačių nuožiūra, pagal kiekvieno asmens individualią situaciją, pavyzdžiui, dėl bendrai išaugusios investicinės rizikos, priimti finansinį sprendimą tam tikrą laikotarpį nemokėti pensijų įmokų, įstatymų leidėjas galėtų apvarstyti, pavyzdžiui, įtvirtinti termino atnaujinimą už kiekvienus 10 metų, praleistų

pensijų kaupime. Šiuo metu galiojantis teisinis reguliavimas vienareikšmiškai labiau varžo jaunesnio amžiaus pensijų kaupimo dalyvių teises, kadangi santykis tarp esamo nustatyto termino pensijų įmokų mokėjimui sustabdyti ir laikotarpio, kurį jauni dalyviai dar dalyvaus pensijų kaupime, yra didžiausias.

Pensijų kaupimo dalyviams Lietuvoje nėra jokių galimybių realizuoti savanorišką, laisva valia grįstą sprendimą nutraukti pensijų kaupimo sutartį antrojoje pakopoje. Lietuvos pensijų kaupimo įstatymo 4 straipsnio 8 dalyje įtvirtinti tokie pensijų kaupimo pabaigos atvejai: dalyviui sukakus senatvės pensijos amžių ir sudarius pensijos išmokos sutartį; dalyvio mirties atveju; teismui pripažinus kaupimo sutartį negaliojančia, arba; dalyvio pinigines lėšas pervedus į ES institucijų pensijų sistemą. Galima teigti, jog toks teisinis reguliavimas yra dar vienas pavyzdys, kodėl Lietuvos senatvės pensijos antrosios pakopos modelis yra kartais vadinamas kvazi–privalomu. Negalima paneigti, kad specifiniais atvejais, pavyzdžiui, nelaimės, ligos ar kitais, asmuo gali pritrūkti lėšų įgyvendinti jo likimą lemiančius sprendimus. Neturint galimybės išvengti valstybės nustatyto pensinio amžiaus imperatyvo ir išsiimti savo sukauptas lėšas iš anksto, tai gali priversti asmenis spręsti problemą, pavyzdžiui, skolinantis, parduodant kitą savo turtą (jei tokio turima). Tokiu atveju būtų pažeista pati socialinės apsaugos prigimtis – apsaugoti žmogų nuo kylančių iššūkių, užtikrinti jo orų pragyvenimą bei senatvę.

Remiantis 2023 m. birželio mėn. rinkos ir viešosios nuomonės tyrimų kompanijos „Baltijos tyrimai“ Lietuvos radijo ir televizijos (LRT) užsakymu atliktos apklausos duomenimis, devyni iš dešimties (88 procentai) apklaustųjų pilnamečių Lietuvos gyventojų mano, kad asmenims, norintiems pasitraukti iš pensijų kaupimo dar nesulaukus pensinio amžiaus, turėtų būti leidžiama tai padaryti su visais jų sukauptais pinigais (Aiškinamasis raštas dėl įstatymų projektų..., 2023). Tokia statistika rodo, jog beveik visa Lietuvos visuomenė yra suinteresuota, kad įstatymų leidėjas numatytų jų teisę nutraukti pensijų kaupimą antrojoje pakopoje. Tai kelia papildomus iššūkius ne tik dėl to, kad visuomenė, neturėdama jos poreikius atitinkančio teisinio reguliavimo, vis labiau praranda pasitikėjimą valstybės senatvės pensijų sistema, bet ir todėl, kad atlikus reikiamus teisės aktų pakeitimus, yra tikimybė, jog itin didelė dalis pensijų kaupimo dalyvių net nedvejodami pasinaudos teise nutraukti pensijų kaupimą antrojoje pakopoje. Atsižvelgiant į tai, jog nuo nepriklausomybės atkūrimo Lietuvoje dar nei kart nebuvo perrinkti (bent dukart iš eilės) tie patys valdantieji, galima teigti, jog Lietuvos politinė valdžia yra nepasižyminti pastovumu. Žinant, koks svarbus visuomenei yra antrosios pakopos senatvės pensijos reguliavimas, galima prognozuoti, jog anksčiau ar vėliau Lietuvoje bus išrinkta politinė

valdžia, kuri atsižvelgs į visuomenės poreikius ir įtvirtins galimybę nutraukti pensijų kaupimą.

Tuo tarpu Estijos kaupiamųjų pensijų įstatymo 27¹ bei 43¹ straipsniuose yra įtvirtinti du kaupimo dalyvių būdai sustabdyti pensijų įmokų mokėjimą nesulaukus pensinio amžiaus: pateikti prašymą atleisti nuo įmokų pervedimo (paliekant pensijų turtą pensijų fonde), arba; pateikti prašymą išmokėti visą sukauptą pensijų turtą. Nepriklausomai nuo to, kuria iš aukščiau paminėtų teisių pasinaudoja dalyvis, jam papildomai taikomas imperatyvus 10 metų apribojimas dalyvauti antrosios pakopos pensijų kaupime. Todėl pasinaudojus teise sustabdyti pensijų kaupimą, atsiranda tiesioginė sąveika dėl pensijų kaupimo nutraukimo. Įdomu tai, jog sustabdant įmokas ir paliekant pensijų turtą pensijų fonde, dalyvis teoriškai lieka dalinai kaupiantis pensiją, kadangi pensijų fonde (arba pensijų investicinėje sąskaitoje) palikti vienetai toliau investuojami. Kai pateikiamas prašymas pervesti visą pensijų turtą, pensijų kaupimas antrojoje pakopoje visiškai nutraukiamas.

Estijos prezidentas ginčijo tokį teisinį reguliavimą teigdamas, jog tai pažeidžia pagrindinę teisę į nuosavybę, teisėtą lūkesčių principą tų asmenų, kurie nenori palikti pensijų fondų, atžvilgiu, kadangi paliekantys pensijų kaupimą asmenys perleidžia su tuo susijusias išlaidas tiems, kurie lieka kaupime. Estijos Aukščiausiasis Teismas pripažino, jog galimybė atsiimti lėšas nesulaukus senatvės pensijos amžiaus gali turėti nepalankų poveikį pensijų fondų vienetų vertei, tačiau, vertindamas pagrindinį 2021 m. Estijos pensijų reformos tikslą – pakeisti privalomą kaupiamąją pensiją į savanorišką, suteikiant teisę asmenims nuspręsti dėl jiems tinkamo kaupiamo turto laikymo ir panaudojimo būdo, Estijos Aukščiausiasis Teismas pabrėžė, jog savanoriškumo nustatymas antrajai pensijų pakopai yra teisėtas tikslas, kuris yra suderinamas su Konstitucija (Estijos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. spalio 20 d. sprendimas). Toks sprendimas yra grindžiamas plačia įstatymų leidėjo kompetencija priimti įvairius pensijų sistemos modelio formavimo sprendimus, o Estijos pensijų kaupimo įstatymo 43¹ straipsnyje įtvirtinta teisė nutraukti pensijų kaupimą yra būtina, norint įgyvendinti užsibrėžtą pensijų reformos tikslą. Teismas pažymėjo, jog nors ir yra reguliavimo priemonių, galinčių panašiai užtikrinti savarankiškumą, jokie ekvivalentai šiuo atveju negalėtų suteikti asmeniui daugiau pasirinkimo laisvės. Pabrėžtina ir tai, kad Estijos Aukščiausiajam Teismui buvo pateikti su šiuo teisiniu reguliavimu susiję apklausų bei tyrimų duomenys, kurių pagrindu Teismas neįžvelgė, jog tokio teisinio reguliavimo įsigaliojimas pažeistų Estijos Konstituciją.

Įdomu ir tai, jog Estija nuo 2020 m. liepos 1 d. iki 2021 m. rugpjūčio 31 d. buvo sustabdžiusi pensijų įmokos valstybinės dalies mokėjimus į pensijų fondą arba pensijų investicinę sąskaitą, o nuo 2020 m. gruodžio 1 d. iki 2021 m. rugpjūčio 31 d. pensijų

kaupimo dalyviai turėjo teisę sustabdyti ir asmeninės kaupiamosios dalies mokėjimus. Iš esmės, toks sprendimas buvo grindžiamas pandemijos sukeltais ekonominiais sunkumais, buvo siekta stabilizuoti biudžetą. Panaši procedūra buvo įvykdyta ir 2008 m. ekonominės krizės metu, tačiau tuomet Estija suteikė galimybę kaupimo dalyviams ne tik sustabdyti, bet ir visiškai nutraukti pensijų kaupimą.

Apibrėžiant, Lietuvos įstatymuose numatyta dalyvių galimybė laikinai sustabdyti mokėjimus į pensijų fondą yra pernelyg siaura ir mažai reikšminga, o nutraukti įsigaliojusį pensijų kaupimą nėra leidžiama. Tuo tarpu Estija įmokų sustabdymą ir kaupimo nutraukimą iš esmės susieja vieną su kitu, už šios teisės panaudojimą taikydama pasekmes – draudimą dalyvauti antrosios pakopos pensijų kaupime. Lyginant abiejų valstybių teisinį reguliavimą, verta pripažinti, jog nepaisant pasekmių dalyviams, nutraukusiems pensijų kaupimą, Estijos sistemos modelis gali būti laikomas pavyzdžiu kitoms valstybėms, siekiančioms sustiprinti kaupimo dalyvių sprendimų reikšmę antrojoje pensijų pakopoje.

3.4. Sukauptų lėšų išmokėjimo problematika

Abiejų šalių pensijų sistemos, o ypač – antroji pakopa, palaiapsniui įgyja vis lankstesnes sąlygas ne tik kaupiamo pensijų turto valdymo atžvilgiu, bet ir išmokėjimo aspektu. Asmenims yra sukurtos teisės gauti išankstinę senatvės pensiją, taip pat, reguliavimas leidžia pensijos mokėjimą atidėti vėlesniam laikui. Atsižvelgiant į aptartus dviejų skirtingų valstybių pensijų sistemų skirtumus, galima teigti, jog antros pakopos turtas iš esmės yra pensijų kaupimo dalyvio nuosavybė, patikėta valdyti pensijų fondui. Jau buvo aptarta, jog Lietuva yra numačiusi imperatyvią pensijų turto išmokėjimo tvarką, kai sukauptos sumos dydis atitinkamai imponuoja vieną ar kitą išmokos būdą. Papildomai, kai asmuo dėl sukauptos sumos dydžio yra įpareigojamas įsigyti pensijų anuitetą, turtas gali tapti nepaveldimas.

Negalima paneigti, kad specifiniais atvejais, pavyzdžiui, nelaimės, ligos ar kitais, asmuo gali pritrūkti lėšų įgyvendinti jo likimą lemiančius sprendimus. Neturint galimybės išvengti valstybės nustatyto pensinio amžiaus imperatyvo ir išsiimti savo sukauptas lėšas iš anksto, tai gali priversti asmenis spręsti problemą, pavyzdžiui, skolinantis, parduodant kitą savo turtą (jei tokio turima). Tokiu atveju būtų pažeista pati socialinės apsaugos prigimtis – apsaugoti žmogų nuo kylančių iššūkių, užtikrinti jo orų pragyvenimą bei senatvę.

Lietuvos Prezidentas be jau aptartų kaupimo inicijavimo pokyčių Pensijų kaupimo įstatyme siūlo reglamentuoti dalyvių teisę per visą kaupimo laikotarpį atsiimti 25 procentus

sukaupto pensijų turto. 2023 m. rugpjūčio-rugsėjo mėnesiais darytos tyrimų kompanijos „Baltijos tyrimai“ Lietuvos gyventojų apklausos duomenimis, 80 procentų apklaustųjų – suaugusių asmenų pritaria, kad antros pensijų pakopos fonduose kaupiantys asmenys per visą kaupimo laiką galėtų turėti galimybę išsiimti iki 25 procentų nuo tuo metu sukauptos sumos lėšų, ir tik 8 procentai šalies gyventojų tokiam siūlymui nepritartų (Aiškinamasis raštas dėl įstatymų projektų..., 2023). Atsižvelgiant į šios apklausos duomenis, visuomenė yra reikšmingai suinteresuota, kad jiems būtų suteikta teisė nesulaukus nustatyto senatvės pensijos amžiaus atsiimti bent dalį sukaupto turto. Kadangi atsiimant dalį turto asmenys išliktų kaupimo dalyviais, galima teigti, jog toks pokytis neprieštarautų 2019 m. pensijų sistemos reformos iškeltam tikslui užtikrinti, kad pensijų sistema apimtų visus gyventojus, būtų vientisa ir nepriešinganti esamų ir būsimų pensijų gavėjų (Dėl Lietuvos valstybinio socialinio draudimo..., 2018). Tačiau asmenims atsiimant dalį lėšų galimai sumažėtų galimybė užtikrinti, kad sulaukus pensinio amžiaus asmenys gautų didesnes pajamas. Kita vertus, turtas antrojoje pakopoje yra kaupimo dalyvių nuosavybė, todėl jiems suteikta galimybė priimti sprendimą atsiimti dalį turto ir jį investuoti į kitas sritis, pavyzdžiui, nekilnojamąjį turtą, gali suveikti dar efektyviau, nei investicijos pensijų fonde. Papildomai, toks reglamentavimas gali turėti reikšmingą efektą kaupimo dalyvių pasitikėjimui pačia sistema. Vis tik sudėtinga pasakyti, kodėl siūlomas būtent 25 procentų, o ne, sakykime, 50 ar 75 procentų vienkartinės išmokos dydis.

Estijos antrosios pakopos pensijų kaupimo dalyviai sulaukę pensinio amžiaus (arba 5 m. prieš sulaukiant pensinio amžiaus) gali pasirinkti gauti pensijų išmoką bet koku būdu, nepriklausomai nuo sukaupto turto vertės. Kitaip tariant, leidžiama atsiimti bet kokios vertės pensijų turtą tiek vienkartinę, tiek periodinę, tiek anuiteto išmokomis. Taip pat numatoma galimybė išsiimti dalį turto vienkartinę, o kitą dalį – periodinėmis išmokomis, arba palikti likusią dalį kaupimui. Minėta ir galimybė nutraukti kaupimą anksčiau laiko, taip gaunant vienkartinę išmoką. Taigi, reguliavimas išmokėjimo atžvilgiu yra itin universalus ir modernus, juo užtikrinami kiekvieno esamo ar būsimos pensijų kaupimo dalyvio poreikiai, taip pat, sistema orientuota į laisvą, nevaržomą dalyvių teisę tiesiogiai spręsti dėl pensijų turto likimo neabejotinai įgis didesnę visuomenės pasitikėjimą ilguoju laikotarpiu.

Iš to, kas buvo aptarta, galima daryti išvadą, jog dabartinis antrosios pakopos pensijų išmokos teisinis reguliavimas Lietuvoje nesulaukia visuomenės palaikymo. Priešingai, pastebimas augantis nepasitikėjimas bei noras patiems dalyviams pasirinkti norimą išmokos būdą. Siekiant taisyti situaciją, teikiami įstatymų pakeitimų projektai, kurių pagrindu siūloma vienaip ar kitaip išplėsti pensijų turto valdymo teisių

reglamentavimą. Estijos kaupimo dalyviai, priešingai nei Lietuvos, gali patys nuspręsti, ką daryti su jiems priklausančiu pensijų turtu, todėl toks teisinis reguliavimas gali būti laikomas labiau patikimu ir stabiliu ateities atžvilgiu.

IŠVADOS

1. Siekdamas didesnio senatvės pensijų sistemos efektyvumo, Lietuva ir Estija, įvertinusios privačių pensijų fondų reikšmingumą, jau du dešimtmečius plėtoja ir tobulina trijų pakopų pensijų sistemos reglamentavimą. Juo visų pirma siekiama diversifikuoti pensijų turtą, t. y. mažinti jo priklausomybę nuo vieno finansavimo šaltinio, atitinkamai sumažinant senatvės pensijos nuvertėjimo riziką. Nors valstybinio socialinio draudimo pensija sudaro didžiąją dalį gautinos sumos senatvėje ir bent minimaliai aprūpina gyventojų finansinius poreikius, valstybių skatinamas papildomas pensijų kaupimas privačiame fonde gali padėti užtikrinti orią visuomenės senatvę. Abiejų valstybių sistemų modeliai yra grindžiami proporcingumu, kai asmens senatvės pensijos dydis priklauso tiesiogiai tiek nuo dalyvavimo sistemoje laiko, tiek nuo sumokamų socialinio draudimo ir pensijų kaupimo įmokų.
2. Tiek Lietuvoje, tiek Estijoje pirmoji pakopa pasižymi itin dideliu dalyvių skaičiumi, kadangi socialinis draudimas yra privalomas visiems, gaunantiems apmokestinamas pajamas. Mokėdami socialinio draudimo įmokas valstybės gyventojai solidariai prisideda prie socialinės apsaugos įgyvendinimo, įskaitant senatvės sulaukusių visuomenės narių aprūpinimą. Dalis socialinio draudimo įmokų Estijoje iki šiol yra antrosios pakopos pensijų turto kaupiamoji dalis, tuo tarpu Lietuvoje socialinio draudimo įmokų dalis nebeskiriama antros pakopos pensijai jau nuo 2019 metų. Papildomos įmokos į privačius pensijų fondus antroje ir trečioje pakopose yra investuojamos, konvertuojant jas į pensijų fondo vienetus. Abiejose valstybėse didžiausi reguliavimo pokyčiai atlikti antrojoje pakopoje, kadangi Lietuva priėmė sprendimą savanorišką pensijų kaupimą pertvarkyti į pusiau privalomą, įdiegiant automatinio įtraukimo į kaupimą procesą, o Estijos antroji pakopa reformuota iš privalomos į visiškai savanorišką. Kaupimas trečiosios pakopos pensijų fonduose – papildomas būdas sukaupti dar didesnę dalį turto senatvei, abiejose valstybėse grindžiamas savanoriškumu. Tarpant šios pakopos dalyviu, asmuo turi dar platesnes teises įmokų dydžio keitimo, mokėjimo sustabdymo, lėšų atsiėmimo ir kitais aspektais.
3. Nors abiejų valstybių gyventojai antroje pakopoje gali kaupti pensijų turtą viename iš tikslinės dalyvių amžiaus grupės arba turto išsaugojimo fonde, Estija išsiskiria reglamentuodama pensijų investicinę sąskaitą, kurioje kaupiamas turtas gali būti investuojamas specifiskai pagal kaupimo dalyvio poreikius. Valdymo įmonių, galinčių steigti pensijų fondus ir sąskaitas, licencijavimo tvarka yra griežtesnė, nei įprastų investicinių fondų. Valstybinės priežiūros institucijos, vykdydamos aktyvią ir nuolatinę pensijų fondų patikrą, siekia visapusiškai apginti kaupimo dalyvių interesus, o esant

pažeidimams – įpareigoja valdymo įmones imtis nurodytų veiksmų, taiko nuobaudas. Kaupimo bendrovės privalo vykdyti veiklą taip, kad ilgalaikėje perspektyvoje pensijų fondų turtas sukurtų kuo didesnę investicijų grąžą kaupimo dalyviams. Įstatymų leidėjas imperatyviai numato leidžiamas investicijų kryptis ir priemones.

4. Skirtingi antros pakopos teisiniam reguliavimui keliami tikslai lemia esminius Lietuvos ir Estijos reglamentavimo skirtumus kaupimo dalyvių teisių atžvilgiu. Lietuvoje į kaupimą įtraukti asmenys gali atsisakyti pradėti kaupti ir už tai jiems netaikomi apribojimai vėliau sudaryti kaupimo sutartį nepaisant atsisakymo. Automatiškai į kaupimą įtrauktiems Estijos gyventojams atsisakius papildomo kaupimo nebeleidžiama kaupti 10 metų. Tačiau Estijoje antros pakopos modelis leidžia kaupimą bet kada nutraukti, o Lietuvoje tokia teisė nenumatyta. Manytina, jog pensijų kaupimo nutraukimo reglamentavimas, nors ir turintis trumpalaikį sistemos destabilizavimo efektą, ilgalaikėje perspektyvoje gali padidinti visuomenės pasitikėjimą ir užtikrinti sistemos universalumą bei pastovumą, taip pat paskatinti aktyvesnę pensijų fondų konkurenciją.
5. Estijos teisinis reguliavimas užtikrina itin plačią asmens pasirinkimo laisvę gauti antrosios pakopos pensijos išmokas labiausiai tinkamu būdu – vienkartinę ar periodinėmis išmokomis. Lietuva imperatyviai riboja konkretaus pensijos mokėjimo būdo pasirinkimą priklausomai nuo sukauptos sumos dydžio. Toks reguliavimas kaupimo dalyvių atžvilgiu gali būti per daug painus ir neatitinkantis jų lūkesčių, kadangi asmenims nesuteikiama galimybė, pavyzdžiui, atsižvelgiant į galiojančią pensijos išmokėjimo tvarką, sukaupti konkretaus dydžio limituotą sumą, kurią būtų galima gauti jiems parankaus būdo išmoka. Kyla abejonių svarstant, ar tokie teisių apribojimai yra proporcingi, kadangi tokio reguliavimo tikslai nėra pakankamai aiškūs.

ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

Teisės norminiai aktai:

Tarptautiniai ir Europos Sąjungos teisės aktai:

6. 2000 m. gruodžio 7 d. Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija. OL 2012 C 326.
7. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, Valstybės žinios, 2006-06-17, Nr. 68-2497.
8. Europos Parlamento ir Tarybos 2019 m. birželio 20 d. reglamentas (ES) 2019/1238 dėl visos Europos asmeninės pensijos produkto (PEPP). OJ L 198.

Lietuvos Respublikos teisės aktai:

9. Lietuvos Respublikos Konstitucija (1992). *Valstybės žinios*, 33-1014.
10. Lietuvos Respublikos pensijų kaupimo įstatymas (2003). *Valstybės žinios*, 75-3472.
11. Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų mokesčio įstatymas (2002). *Valstybės žinios*, 73-3085.
12. Lietuvos Respublikos papildomo savanoriško pensijų kaupimo įstatymas (1999). *Valstybės žinios*, 55-1765.
13. Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymas (1994). *Valstybės žinios*, 59-1153.
14. Lietuvos Respublikos Lietuvos banko įstatymas (1994). *Valstybės žinios*, 99-1957.
15. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymas (1991). *Lietuvos aidas*, 107-0.

Estijos Respublikos teisės aktai:

16. Estijos Respublikos Konstitucija (1992). *Riigi Teataja*, RT 1992, 26, 349.
17. Estijos Respublikos investicinių fondų įstatymas (2016). *Riigi Teataja*, RT I, 31.12.2016, 3.
18. Estijos Respublikos socialinio kodekso įstatymo bendroji dalis (2015). *Riigi teataja*, RT I, 30.12.2015, 3.
19. Estijos Respublikos kaupiamųjų pensijų įstatymas (2004). *Riigi Teataja*, RT I 2004, 37, 252.
20. Estijos Respublikos valstybinių pensijų draudimo įstatymas (2002). *Riigi Teataja*, RT I 2001, 100, 648.
21. Estijos Respublikos socialinių mokesčių įstatymas (2000). *Riigi Teataja*, RT I 2000, 102, 675.
22. Estijos Respublikos pajamų mokesčio įstatymas (2000). *Riigi Teataja*, RT I 1999, 101, 903.

Teismų praktika:

23. Estijos Respublikos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. spalio 20 d. konstitucinis sprendimas. *Riigikohus*. 5-20-3.
24. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2020 m. vasario 10 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 16/2018.
25. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. birželio 29 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 39/2009-40/2009-46/2009-48/2009-51/2009-10/2010-23/2010-137/2010-7/2011-38/2011.
26. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. vasario 6 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 46/2010-47/2010-48/2010-49/2010-51/2010-52/2010-70/2010-77/2010-82/2010-83/2010-84/2010-85/2010-86/2010-87/2010-94/2010-100/2010-101/2010-109/2010-114/2010-123/2010-124/2010-128/2010-129/2010-133/2010-134/2010-142/2010-143/2010-1/2011-2/2011-5/2011-8/2011-16/2011-21/2011-23/2011-25/2011-29/2011-32/2011-37/2011-39/2011.
27. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. rugsėjo 26 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 35/04-37/04-72/06.
28. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. kovo 12 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 5/96.

Specialioji literatūra:

29. Pensijų kaupimo įstatymo Nr. IX-1691 4, 6 straipsnių, V skyriaus pavadinimo pakeitimo ir Įstatymo papildymo 29(1) straipsniu įstatymo projektas (2023). Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/25f3dfd062bb11eea182def3ac5c11d6?positionInSearchResults=2&searchModelUUID=aea8c6ca-85a9-43fe-a081-4a5fa0e32fe9>
30. Aiškinamasis raštas dėl įstatymų projektų Reg. Nr. XIVP-3122, XIVP-3123 (2023). Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/5584e31062bc11eea182def3ac5c11d6?positionInSearchResults=1&searchModelUUID=aea8c6ca-85a9-43fe-a081-4a5fa0e32fe9>
31. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija (2022). *Report on the follow-up to the regional implementation strategy of the Madrid international plan of action on ageing in Lithuania* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://unece.org/sites/default/files/2022-03/mipaa20-report-lithuania.pdf>, p. 19.
32. OECD (2022). *Recommendation of the Council on Guidelines on Pension Fund Asset Management* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://legalinstruments.oecd.org/public/doc/103/103.en.pdf>, p. 5-6.
33. Ministry of Social Affairs, Republic of Estonia (2022). *National Report for the fourth review and appraisal cycle of the implementation of the Madrid International Plan of Action on Ageing and its Regional Implementation Strategy (MIPAA/RIS)* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://unece.org/sites/default/files/2022-01/mipaa20-report-estonia.pdf>, p. 3.
34. European Commission (2021). *The 2021 Pension Adequacy Report: current and future income adequacy in old age in the EU* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=738&langId=en&pubId=8397&preview=CHJldkVtcGxQb3J0YWwhMjAxMjAyMTVwcmV2aWV3>, p. 64-65, 129.
35. European Committee of Social Rights (2021). *Fourth report on the non-accepted provisions of the European Social Charter: Lithuania* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://rm.coe.int/4th-report-non-accepted-provisions-lithuania/1680ac8a0e>, p. 15.
36. BITINAS, A.; CIRTAUTAITĖ-KAMINSKIENĖ, S. ir PETRYLAITĖ, V. (2020). *Socialinės apsaugos teisė*. Vilniaus universiteto leidykla, p. 36, p. 146,
37. Lithuanian country fiche on pension projections 2021 Ageing Report (2020). Prieiga per internetą: https://economy-finance.ec.europa.eu/document/download/cf231170-a0a1-43ac-9a55-c5a794bb3e00_en?filename=lt - ar 2021 final pension fiche.pdf

38. AIDUKAITĖ, J. (2019). *The welfare systems of the Baltic states following the recent financial crisis of 2008–2010: expansion or retrenchment?* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://vb.lcss.lt/object/elaba:35419468/35419468.pdf>, p. 48-49.
39. Eesti Pank (2020). *Impact analysis of the changes to the pension system* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://haldus.eestipank.ee/sites/default/files/publication/en/occasionalpapers/2020/op_1_2020_eng.pdf p. 6, 22.
40. BITINAS, A. (2019). *Social security investments for the sustainability of the future pension guarantees* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://socieux.eu/wp-content/uploads/2020/06/Social-Security-Investments-for-the-Future-of-Pensions_EN.pdf, p. 15.
41. Lietuvos Respublikos Seimo 2018 m. rugsėjo 20 d. nutarimas Nr. XIII-1484 „Dėl Demografijos, migracijos ir integracijos politikos 2018–2030 metų strategijos patvirtinimo“. TAR, 15175.
42. Lietuvos Banko 2018 m. rugsėjo 20 d. nutarimas „Dėl Standartinių tikslinės pensijų fondų dalyvių grupės pensijų fondo ir pensijų turto išsaugojimo pensijų fondo taisyklių patvirtinimo“. TAR, 14758.
43. ILO (2018). *Reversing Pension Privatizations: Rebuilding public pension systems in Eastern Europe and Latin America* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---soc_sec/documents/publication/wcms_648574.pdf, p. 22.
44. Dėl Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo Nr. I-1336 8, 10, 23, 25 ir 32 straipsnių pakeitimo įstatymo, Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto... (2018). Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/4099036058fd11e896f6c1bcca8cd3a8?positionInSearchResults=9&searchModelUUID=f3e854bb-2b72-42e1-bb23-ff9920c119ec>
45. BITINAS, A. (2015). *Profesiniai pensijų fondai: teisinis reguliavimas ir problemos* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://epublications.vu.lt/object/elaba:15118969/MAIN>
46. AIDUKAITĖ, J. (2013). *Social policy changes in the three Baltic states over the last decade (2000–2012)* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://etalpykla.lituanistika.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2013~1390147754543/datastreams/DS.002.1.01.ARTIC/content>, p. 98.

47. PETRYLAITĖ, V. (2012). Pamatiniai socialinės apsaugos teisės principai. Daktaro disertacija [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://talpykla.elaba.lt/elaba-fedora/objects/elaba:2005377/datastreams/MAIN/content>, p. 23
48. Lietuvos banko 2012 m. liepos 21 d. nutarimas „Dėl valdymo įmonių ir investicinių bendrovių–valdytojų licencijavimo taisyklių“. *Valstybės žinios*, 86-4515.
49. BOVENBERG, L., EWIJK, C. (2012). *The future of multi-pillar pensions*. Cambridge University Press, p. 20.
50. OECD (2011). *Estonia: Review of the private pensions systems* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.oecd.org/finance/private-pensions/49498084.pdf>, p. 7-9.
51. VAIČAITIS, V. (2010). *Teisė į pensiją ir Konstitucinio Teismo praktika*. Vilniaus universiteto leidykla, Vilnius, p. 35, 47.
52. LAZUTKA, R. (2008). *Lietuvos socialinio draudimo pensijų dalinio privatizavimo tikslai ir rezultatai* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://epublications.vu.lt/object/elaba:4059501/4059501.pdf>, p. 105, 126.
53. KULU, L., REILJAN, J. (2004). *Old age pension reform in Estonia on the Basis of the World Bank's multi pillar approach* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://papers.ssrn.com/sol3/Delivery.cfm/SSRN_ID680014_code409298.pdf?abstractid=680014&mirid=1&type=2, p. 15-31.

Kiti šaltiniai:

54. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija (2023). *Pensijų kaupimo sistema* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://socmin.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/socialinis-draudimas/pensiju-kaupimo-sistema?lang=lt>.
55. Oficialios statistikos portalas (2023). *Skurdo rizikos lygis* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize?hash=cd5030e8-bd84-4826-bf16-b40788a8a458#
56. Social Insurance Board Estonia (2023). *Pension Calculation* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://sotsiaalkindlustusamet.ee/en/pension-and-benefits/pension-amount/pension-calculation>
57. Statistics Estonia (2023). *At-risk-of-poverty rate* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.stat.ee/en/avasta-statistikat/valdkonnad/heaolu/sotsiaalne-torjtutus-ja-vaesus/risk-poverty-rate>

58. Estonian Ministry of Finance (2020). *Temporary suspension of II pillar contributions* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.pensionikeskus.ee/en/uudis/temporary-suspension-of-ii-pillar-contributions/>

SANTRAUKA

Antrosios pakopos pensijų fondų teisinis reguliavimas bei problemos: Lietuva ir Estija

Arvydas Katkus

Tyrime siekiama įsigilinti bei palyginti Lietuvos ir Estijos senatvės pensijų sistemos reglamentavimą, konkrečiai ištiriant pensijų kaupimo bendrovių, jų steigiamų pensijų fondų, taip pat kaupimo dalyvių teises ir pareigas. Darbe atskleidžiama, kodėl lyginamos valstybės pasirinko trijų pakopų pensijų sistemos reguliavimą, taip pat aiškinamos priežastys, lemiančios aktualiausias problemas ir galimus jų sprendimo būdus antrosios pakopos pensijų reguliavime. Kadangi socialinę riziką patiriančių visuomenės narių aprūpinimas yra konstitucinė vertybė, įstatymų leidėjas yra įpareigotas paruošti ir įgyvendinti tokį senatvės pensijų modelį, kuris geriausiai atitiktų visuomenės poreikius, tuo pačiu užtikrinant, kad sistema būtų universali ilguoju laikotarpiu.

Estija, ilgą laiką pasiklojusi privalomu gyventojų kaupimu antroje pakopoje be galimybės jo nutraukti, nuo 2021 metų ėmėsi priešingos strategijos ir nustatė pilnai savanorišką kaupimą. Šie pokyčiai suteikė teises asmenims sustabdyti įmokų mokėjimą arba visiškai nutraukti pensijų kaupimą, taip pat buvo įtvirtintas lankstus pensijų išmokų reguliavimas, sukurta galimybė kaupti asmeninėje pensijų investicinėje sąskaitoje. Lietuvoje daugėja diskusijų, visuomenės apklausų bei pasiūlymų dėl tų pačių sisteminių aspektų, kuriuos reformavo Estija. Nors kaupimas Lietuvos antrojoje pakopoje dažnai apibūdinamas kaip savanoriškas, nacionalinių teisės aktų, specialiosios literatūros ir kitų šaltinių analizė leidžia teigti, jog savanoriškumas pasireiškia nebent galimybe atsisakyti kaupimo tol, kol jis nėra pilnai įsigaliojęs, arba teise savarankiškai sudaryti pensijų kaupimo sutartį. Esminių sisteminių skirtumų analizė šiame darbe padės suprasti teigiamo ir neigiamo pokyčių įgyvendinimo poveikio visuomenei galimybes bei iššūkius.

SUMMARY

Legal Regulation and Problems of Second-Tier Pension Funds: Lithuania and Estonia

Arvydas Katkus

The objective of this study is to delve into and compare the legal regulation of the old-age pension systems in Lithuania and Estonia, precisely examining the rights and obligations of pension fund management companies, also of the participants in the funded pension. This paper reveals why the respective countries have opted for a three-pillar pension system regulation, also explains the reasons behind the most pressing issues and potential solutions for them in the regulation of second pillar pensions. As the provision for members of society facing social risks is a constitutional value, the legislator is obligated to prepare and implement such an old-age pension model that best meets the needs of society while ensuring the universality of the system over the long term.

Estonia, having long relied on mandatory participation of residents in the second-pillar pension without the option to terminate it, adopted a contrary strategy from 2021 onwards, establishing a fully voluntary participation. These changes granted individuals the right to suspend contribution payments or completely cease pension accumulation. Additionally, a flexible regulation of pension payouts was instituted, creating the possibility to accumulate funds in a personal pension investment account. In Lithuania, there is an increasing number of discussions, public surveys, and proposals regarding the same systemic aspects that Estonia reformed. While accumulation in the second tier in Lithuania is often described as voluntary, the analysis of national legislation, specialized literature, and other sources suggests that voluntariness manifests only in the option to decline participation until it is fully enforced or in the right to independently enter into a pension accumulation agreement. The analysis of key systemic differences in this study will assist in understanding the possibilities and challenges of the positive and negative impacts of these changes on society.